

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJA
LIETUVOS KULTŪROS TYRIMŲ INSTITUTAS
LIETUVOS MUZIKOS IR TEATRO AKADEMIJA

VILNIUS ACADEMY OF ARTS
LITHUANIAN CULTURE RESEARCH INSTITUTE
LITHUANIAN ACADEMY OF MUSIC AND THEATRE

EVELINA BUKAUSKAITĖ

**ŽYDŲ MENINIS GYVENIMAS LIETUVOJE 1919-1940 M.: TARP AUTONOMIJOS IR
INTEGRALUMO**

**JEWISH ARTISTIC LIFE IN LITHUANIA 1919–1940: BETWEEN AUTONOMY AND
INTEGRITY**

Daktaro disertacija

Doctoral Dissertation

Humanitariniai mokslai, Menotyra (H 003)

Humanities, Art History and Theory (H 003)

Vilnius, 2021

Disertacija rengta 2015 – 2021 metais Vilniaus dailės akademijoje

MOKSLINĖ VADOVĖ

Vyriausioji m. d., dr. (hp) Laima Laučkaitė-Surgailienė
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, humanitariniai mokslai, menotyra (H 003)

Disertacija ginama jungtinėje Vilniaus dailės akademijos, Lietuvos kultūros tyrimų instituto ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Menotyros mokslo krypties taryboje:

PIRMININKĖ

Vyriausioji m. d., prof. dr. (hp) Giedrė Jankevičiūtė
Vilniaus dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra (H 003)

NARIAI

Dr. Vilma Gradinskaitė
Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, humanitariniai mokslai, menotyra (H 003)

Vyresnioji m. d., dr. Jolita Mulevičiūtė
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, humanitariniai mokslai, menotyra (H 003)

Vyresnysis m. d., prof. dr. Helmutas Šabasevičius
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, humanitariniai mokslai, menotyra (H 003)

Prof. dr. Mordechajus Zalkinas
Negevo Ben Guriono universitetas (Izraelis), humanitariniai mokslai, žydų istorija

Disertacija ginama viešame Vilniaus dailės akademijos, Lietuvos kultūros tyrimų instituto ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijos jungtinės Menotyros mokslo krypties tarybos posėdyje 2021 m. spalio 5 d., 14 val. Vilniaus dailės akademijos Prof. Felikso Daukanto / 112 aud. (Maironio g. 3, 01124- Vilnius)

Su disertacija galima susipažinti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo, Vilniaus dailės akademijos, Lietuvos Kultūros tyrimų instituto, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos bibliotekose.

The doctoral dissertation was written at the Vilnius Academy of Arts in 2015 – 2021

DOCTORAL SUPERVISOR

Leading researcher, Dr. (hp) Laima Laučkaitė-Surgailienė
Lithuanian Culture Research Institute, Humanities, Art History and Theory (H 003)

The dissertation will be defended in front of the Joint Academic Board of Art History and Theory of Vilnius Academy of Arts, Lithuanian Culture Research Institute and Lithuanian Academy of Music and Theatre:

CHAIR

Leading researcher, Prof. dr. (hp) Giedrė Jankevičiūtė
Vilnius Academy of Arts, Humanities, Art History and Theory (H 003)

MEMBERS

Dr. Vilma Gradinskaitė
Lithuanian National Museum of Art, Humanities, Art History and Theory (H 003)

Senior researcher, Dr. Jolita Mulevičiūtė
Lithuanian Culture Research Institute, Humanities, Art History and Theory (H 003)

Senior researcher, Prof. Dr. Helmutas Šabasevičius
Lithuanian Culture Research Institute, Humanities, Art History and Theory (H 003)

Prof. dr. Mordechai Zalkin
Ben-Gurion University of the Negev (Israel), Humanities, Jewish History

The public defence of the dissertation will be held in front of the Joint Academic Board of Art History and Theory of Vilnius Academy of Arts, Lithuanian Culture Research Institute and Lithuanian Academy of Music and Theatre on October 5, 2021, 2 p.m., at Vilnius Academy of Arts, Prof. Feliksas Daukantas / 112 auditorium (Maironio str. 3, 01124, Vilnius).

The dissertation is available at Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, and the libraries of Vilnius Academy of Arts, Lithuanian Culture Research Institute and Lithuanian Academy of Music and Theatre.

SUMMARY

Jewish Artistic Life in Lithuania 1919–1940: Between Autonomy and Integrity

Lithuanian Jewish art has been an integral part of Lithuanian art history. The artistic legacy of the Litvaks in Lithuania is known and appreciated: albums are published, exhibitions are held, and auctions, which respond to demand, almost always have a supply of works by local Jewish artists.

The independent Republic of Lithuania, with Kaunas settled as the capital in 1919, rebuilt the foundations of modern Jewish, as well as Lithuanian, culture. The development of modern Jewish culture, which began at the end of the long nineteenth century, was interrupted by the First World War and the forced eviction of the Jews to the far-flung provinces of the empire by the Tsarist Russian authorities in 1915. In the newly formed state of Lithuania, the second largest community in the provisional capital was busy establishing its cultural life and searching for its identity. Gradually shedding the strong Russian and German influences, interwar Lithuanian Jewish culture discovered its own unique character. In the case of art, there was a correlation between the attempts to join the general artistic life of Lithuania and the satisfaction of the inner needs of the community.

Lithuania's familiarity with Jewish art has been rather one-sided: what prevails is the analysis of Jewish artists' activity and creative work from the point of view of their integration into the general culture of the country. For this reason, the picture of interwar Lithuania's Jewish art and its contexts that has formed in Lithuanian art studies is incomplete, and many artists and artistic events have remained in the margins or completely unknown. This applies to the art and artists dedicated to the needs of the Jewish community, but also to the activities of local Jewish artists in other countries who left Lithuania.

Jewish art life in Lithuania, as an individual and unique process that experienced ebbs and flows, adapted to political and historical realities, and absorbed and reflected a wide range of influences, was multifaceted and varied. Its truncated cognition does not allow us to see the overall picture as a whole, as a distinctive element of interwar Lithuanian cultural life. This kind of cognition offers a new insight into the migration of artistic ideas and influences, art organisers

and participants, and is important for the history of Jewish culture, but also for the general history of Lithuanian culture.

RESEARCH SUBJECT

The subject of this research is the Jewish artistic life that the efforts of both local and visiting artists created and developed in interwar Lithuania, as well as the artistic activities of Lithuanian Jews outside the country. The study highlights the main organisers and participants in this process: individuals and institutions, their forms and areas of activity, and their relations with the art world of Lithuania and other countries. In analysing aspects of the organisation of Jewish art and the work of artists, the research draws attention to the influence of social, political and historical circumstances. Comparing the activities of Jewish artists in their Diaspora environment and in the general context of interwar Lithuanian art life, it compares the forms of creative activity and discusses their reception.

CHRONOLOGICAL AND GEOGRAPHICAL BOUNDARIES

The chronological boundaries of 1919–1940 are marked by significant historical events that influenced the history of the state and the culture of Jews in Lithuania. The starting point was 1919, when the Lithuanian delegation to the Paris Peace Conference submitted to the Committee of Jewish Delegations to the Conference a statement on the principles of the Lithuanian Government's policy towards the Jews, guaranteeing full equality of the Jews and granting them national and cultural autonomy. The final frontier of the research is the Soviet occupation of 1940, which destroyed the Jewish art world in Lithuania, followed by the German occupation of 1941, which destroyed the entire Jewish world in Lithuania.

The geographical scope of the research covers the territory of the Republic of Lithuania after the capital was moved to Kaunas in 1919. The study touches upon the Polish Vilnius only insofar as it relates to the history of Jewish artistic life in the provisional capital. In some cases, the chronology and geography of the study expands in order to present the biographies and influences of individual artists in a coherent manner.

HISTORIOGRAPHY

Even contemporaries were discussing and debating the influence of artists of Jewish origin on Lithuanian artistic life. The attitudes that they formed influenced, and to a large extent

determined, the subsequent perception and reception of Jewish art. Although the opinions of reviewers differed in the periodicals of the time, the majority of them recognized and tried to emphasise the uniqueness of Jewish artists. Since Jewish artists were equally active in the artistic life of Lithuania, the press reviewed exhibitions, events and organisations in which this nationality was active. The reviews of joint exhibitions present the work of Jewish artists in the general context of Lithuanian art, while the analysis of individual exhibitions not only introduces the oeuvre and biography, but also attempts to find individual stylistic features. Vytautas Bičiūnas, Adomas Jakštas, Jurgis Šlapelis, Justinas Vienožinskis, and others were the ones who most often discussed Jewish artists and evaluated their work in their exhibition reviews. It was these reviews that highlighted the tendency of Jewish artists towards modernism, which became the basis for contemporary art studies to determine the totality of Jewish art as modern. They acknowledged integration of Jewish artists into Lithuanian artistic life and highlighted the well-known cases of success in European art centres (mainly in Paris). The most prominent Lithuanian representatives in Paris were the Jewish artists Max Band and Neemiya Arbit Blatas. These artists were proud to have their origins in Lithuania and were happy to visit their homeland and maintain contacts with their local colleagues. The highest appreciation of the oeuvre of these and other artists and their importance to Lithuanian art was their inclusion in various projects representing the country in the world. For example, reproductions of artworks by Arbit Blatas, Band and Sholom Zelmanovich (Šolomas Zelmanovičius) were included in the French-language publication *L'art Lithuanien* (*L'art Lithuanien. Un recueil d'images avec une introduction par P. Galaune. Editeur: John Kroon. Malmö: A,- B. Malmö Ljustrycksanstalt, 1934*), as well as the first exhibition of Lithuanian modern art in other countries in 1935 in Košice (Slovakia) presented works by the young Lithuanian graphic artist of Jewish origin Chaim Meyer Fainshtein, among others. Much attention should have been paid to Jewish artists in the monograph on the history of Lithuanian art that Justinas Vienožinskis (Lithuanian Artists' Union) was preparing (the book was interrupted by the outbreak of the Second World War). The artists' biographies (mostly autobiographies) and reproductions of their works collected for the book are stored in the Justinas Vienožinskis fonds in the archives of the Lithuanian National Museum of Art. The collection includes the descriptions of the life and oeuvre of Neemiya Arbit Blatas, Zale Beker, Tsile Epshtein (Cilė Epšteinaitė), Sholom Feigenzon, Akim Josim (Akimas Josimas), Yakovas Lipshits, Gitel Lurie (Gitel Lurjytė), Jacques Missene (Jokūbas Mesenbliumas), and Cherne Percikovichiute (Černė Percikovičiūtė). The collection of

photographs of the artworks by the aforementioned authors is supplemented by examples of paintings by M. Band and Hirsh Markus.

The early Soviet period ignored Jewish culture and heritage, and especially the period between the two world wars – the period of "bourgeois" Lithuania – due to the Stalinist persecution of Jews and the statewide anti-Semitic campaign. Jewish rhetoric was limited to facts that were necessary to demonstrate the political and propaganda aims of the Soviet regime, mostly on the subject of the crimes of the Holocaust, equating Jews with other citizens of the USSR who had suffered Nazi repression. We can find the first mentions of interwar Lithuanian Jewish artists in Soviet Lithuania in the 1960s, in Augustinas Savickas' book *Peizažas lietuvių tapyboje* [Landscape in Lithuanian Paintings] (1965), which was one of the first monographs to examine Lithuanian fine art from a single perspective. Among the artists of the interwar period, it included the Jewish artists N. Arbit Blatas, M. Band, Z. Beker, etc. for the first time in the general context.

The most significant in the Soviet era is *XX a. lietuvių dailės istorija* [20 th century Lithuanian Art History] (vol. 1: 1982, vol. 2: 1983) published in two volumes in the 1980s (vol. 1: 1982, vol. 2: 1983). In the first volume, covering the 1920s, the only Jewish artists to mention are Neemiya Arbit Blatas and Jacques Missene (Jokūbas Mesenbliumas). The second volume, covering the period 1930–1940, includes a sub-section entitled "Other Painters of the 1930s", which consists mainly of artists from national minorities. In considerable detail, it presents the most prominent Lithuanian Jewish painters: Arbit Blatas, Band, Beker, Missene (Mesenbliumas), Lipshits, Percikovichiute (Percikovičiūtė), Zelmanovich (Zelmanovičius), and examines some of their artworks. The subsection "Other Graphic Artists of the 1930s" introduces the oeuvre of Chaim Meyer Fainstein (Chaimas Mejeris Fainšteinas). The publication also mentions Max Leiba Ginsburg, Lazaris Kaganas, Eliya Kicel Kaplan (Elijas Kicelis Kaplanas), Markus and Yehezkel Streichman.

Although the Jewish cultural heritage in Lithuania was sinking into oblivion, it was the scattered worldwide Litvak community that kept it alive. The Jewish issues in Lithuania were in active care of compatriots living in the United States, who formed the "American Federation for Lithuanian Jews" in New York. Between 1943 and 1946, this organisation published the newspaper *Lithuanian Jew*, which, among the issues of the war and post-war years, the organisation of aid and political realities, also paid some attention to culture. In 1951, Mendel Sudarski (1885–1951) and Uriah Katzenelenbogen (1885–1980) continued the publication of the

almanac *Lithuania (Lite)* (a continuation of the almanac published between the wars: the first book of 1914 and the second of 1919 came out in Vilnius, with the third and the fourth published in 1922 in Kaunas and Panevėžys). The first of the two *Lite* volumes of the almanac presents the history of Lithuanian Jews from the Middle Ages until the end of World War II. The publication is illustrated with works depicting the "types of Lithuanian Jews" by Sholom Feigenzon, Mark Shagal, Jack Missene (Jokūbas Mesenbliumas), M. Band, Hermann Struck and Latvian Albert Rappaport. The second *Lite* volume (1965) presents the history of various societies and organisations, the educational system and the history of Lithuanian Jewish culture: literature, theatre, music and art, various personalities and events. The author of chapter "Lithuanian Jewish Artists" was the artist Jacques Koslowsky (Jokūbas (Jankelis) Kazlauskas), who lived and worked mainly in Spain at that time. The content of the text is particularly valuable because it contains information on Jewish artists of Kaunas between the wars that has never been published before. Koslowsky relies mainly on his own memories and knowledge. The author identifies Chaim Soutine, Isaac Levitan, Mark Antokolski and Max Leiba Ginsburg as geniuses born in the shtetls. The text goes on to give more details of the oeuvre of the painters Chaim Soutine, Jacques Missene (Jokūbas Mesenbliumas), M. Band, N. Arbit Blatas, Hirsch Markus, Juozas Levinsonas Benari and Y. Streichman. It also highlights the group of artists who lived in Kaunas in an apartment above the *Di Yiddish Shtimtim* newspaper's editorial office, which included the painters Z. Beker, Jakovas Lipshits and the sculptor Yitskhok Yofe.

As Lithuania went through the changes of the Revival period, something that we could name as a "renaissance" of Jewish culture took place as well. On 10 June 1988, the Lithuanian Jewish Cultural Society and its chairman Emanuelis Zingeris launched the exhibition "Lithuanian Jewish Art of the 17th–20th Centuries" ("Lietuvos žydų dailė XVII – XX a.") at the Kaunas Picture Gallery. In addition to religious artefacts, the exposition offered for the first time a closer look at the works of the inter-war artists N. Arbit Blatas, Z. Beker, Ch. M. Fainstein (Fainšteinas), and Ch. Percikovichiute (Percikovičiūtė). The exhibition attracted huge interest, and in September it was moved to the hall of the Lithuanian Cultural Foundation in Vilnius. Exhibitions, performances, concerts and literary evenings were the means which the foundation employed to revive its activities. At the end of 1988, these efforts were crowned with success: the authorities decided to return the building of the former Jewish theatre, which had housed the cinema "Pionierius" (Naugarduko Street, Vilnius) during the Soviet era, to the community to

establish a Jewish Museum and Cultural Centre. The Jewish Cultural Society carried out a growing number of projects.

During the first decade of Independence, the publications by the State Jewish Museum served as the main source of information on interwar Lithuanian Jewish culture. Irina Nikitina, in a publication devoted to the personalities of Jewish artists of interwar Lithuania, *Kauno dailininkų žydų kūryba ir likimas. Art and Fate of Jewish Painters from Kaunas* (2007), based on the autobiographies of Jewish painters that the National Museum of Modern Art in Kaunas kept in the archives of the Justinas Vienožinskis Foundation, was the first to unveil the biographies of several lesser-known Kaunas artists of the interwar period. The museum has made a significant contribution to the research and updating of the creative legacy of Jewish artists of interwar Lithuania and has expanded public knowledge about Litvak artists and their works in its publications, such as the *Lithuania in Litvak Art* [Lietuva litvakų kūryboje, 2018].

A new phase of quantitative and qualitative research on Jewish art has begun in the 21st century. However, the monographs *Jews in Lithuania. History. Culture. Heritage* (*Žydai Lietuvoje. Istorija. Kultūra. Paveldas*, 2009) and the collective study *Lithuanian Jews. A Historical Study* (*Lietuvos žydai: istorinė studija*, 2012) give poor attention to the field of fine art.

The dissertation "Aspects of Lite's Jews' Self-Awareness in Diaspora Art" ("Litos žydų savimonės aspektai diasporos dailėje") that Vilma Gradinskaitė presented in 2005 became a kind of a landmark in the approach to Jewish art between the two world wars: in an attempt to derive a parallel of Litvakness in the work of artists of that time, the author treats Jewish art as a separate entity. Gradinskaitė's insight in research of interwar Jewish art has been the most extensive, and her works are significant in the reconstruction of individual biographies, but also for that of important events: she was the first to analyse in more detail the activities of the Neemiya Arbit Blatt's gallery (The Modern Art Gallery of Neemiya Arbit–Blatt in Interwar Kaunas, *Pinkas, Annual of the Culture and History of East European Jewry*, Vol. 1, Vilnius, 2006, p. 168–180), as well as the exhibitions held by Jewish artists (The First Exhibitions of Jewish Artists in Kaunas (1920–1940) from the Art Critic's Perspective", *IGGUD Selected Essays in Jewish Studies*, Vol. 3, Jerusalem, 2007, p. 115–129). The Center for Studies of the Culture and History of East European Jews, established in 2004, has been actively involved in the field of research on the Jewish art scene in interwar Lithuania, and has produced significant publications that have

enriched research on Jewish culture. One of them is a collection of articles "Mutual Recognition: Lithuanian-Jewish Cultural Links" ("Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai", 2010). We can recognize Giedrė Jankevičiūtė's article "Jewish Artists in Interwar Lithuanian Artistic Culture" ("Žydų dailininkai tarpukario Lietuvos meninėje kultūroje") in this publication as the most significant text presenting interwar Lithuanian Jewish art (Giedrė Jankevičiūtė. Jewish Artists in Interwar Lithuanian Artistic Culture, in *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, ed. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilnius University Press, 2010, pp. 69-102). The article provides an overview of the previous historiography, a general introduction to the main interwar Lithuanian Jewish artists and the artistic processes related to them. It also analyses the attitude that Lithuanian artists and the public held towards Jewish artists and their works, and assesses their contribution and significance to the artistic life of interwar Lithuania and points of contact.

The beginning of 2010s was marked by the "return" of N. Arbit Blatas, perhaps one of the most famous Lithuanian artists of the interwar period: the artist's widow Regina Resnik handed over a collection of his artworks to the Lithuanian National Museum of Art. The museum's exhibits enriched with a collection of more than four hundred paintings, prints and sculptures, as well as documentary and archival material. The collection was presented to the public through exhibitions and the following publications compiled by Ilona Mažeikienė: *A Return Home (Sugrįžimas į tėvynę, 2011)*, *Arbit Blatas (1908–1999) (2019)*.

A major step forward in identifying and including lesser-known artists, among them Jews, into the grand narrative of Lithuanian art history, has been the four-volume *Lietuvos dailininkų žodynas (Dictionary of Lithuanian Artists)*. Volume 3 of the Dictionary, covering the period 1918 –1944, introduces the biography and oeuvre of Moses Aizin (Mozė Aizinas), J. Levinsonas Benari, Max (Mordechai) Farbmann, Y. Yofe, A. Josim (Josimas), Eliya Kicel Kaplan (Kicelis Kaplanas), J. Kazlauskas (Koslowsky), Y. Lipshits, Gitel Lurie (Gitel Lurjytė), Y. Streichman and others. Several artists have also received a broader discussion of their life and oeuvre, including Juozas Levinsonas Benari (Evelina Bukauskaitė. "The Art of Joseph (Juozapas) Levinsonas Benari and Jokūbas (Jankelis) Kazlauskas in the Environment of Interwar Lithuanian Artistic Life", *Jewish Cultural Heritage: The World of Everyday Life, 2013*) [Juozapo (Josifo) Levinsono Benari ir Jokūbo (Jankelio) Kazlauskos kūryba tarpukario Lietuvos meninio gyvenimo aplinkoje, *Žydų kultūros paveldas: Kasdienybės pasaulis*]; Jacques Missene (Jokūbas

Mesenbliumas) (Sikorskaitė Vaida. The Oeuvre of Jokūbas Mesenbliumas as a Phenomenon of Litvak National Self-Awareness, *Jewish Cultural Heritage: The World of Everyday Life*, 2013) [Jokūbo Mesenbliumo kūryba kaip litvakų tautinės savimonės reiškinys, *Žydų kultūros paveldas: Kasdienybės pasaulis*, 2013]; Cherne Percikovichiute (Černė Percikovičiūtė) (Violeta Krištopaiytė. The Person and Oeuvre of the Artist Černė Percikovičiūtė, Kaunas Yearbook of History, No. 14, 2014) [Violeta Krištopaiytė. Dailininkės Černės Percikovičiūtės asmuo ir kūryba, Kauno istorijos metraštis, Nr. 14, 2014], and Max Leiba Ginsburg (Vilma Gradinskaitė. Innovative Caricature by Max Ginsburg in Interwar Lithuania, *East-West: Comparative Studies*, XII. 2012) [Vilma Gradinskaitė. Novatoriška Makso Ginsburgo karikatūra tarpukario Lietuvoje, *Rytai-vakarai: komparatyvistinės studijos*, XII. 2012].

Interest in Litvak art has also been evident in the Lithuanian collector community. This manifests in the exhibitions (*Colours and Forms of France: Litvak Art from the Collections of the Vilna Gaon State Jewish Museum*, the collection of Lewben Art Foundation and the Lithuanian Expatriate Art Foundation: May 5 – September 28, 2014; *Hello, Paris! Litvak Artists' Paths*, Kaunas, 30 January 2014 – 30 March, 2014) [*Prancūzijos spalvos ir formos: litvakų dailė iš valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus*, Lewben Art Foundation ir Lietuvos išeivijos dailės fondo kolekcijų: 2014 08 05 – 2014 09 28, *Sveikas, Paryžiaus! Litvakų dailininkų keliais*, Kaunas, 2014 m. sausio 30 d. – 2014 m. kovo 30 d.], as well as the published albums *Litvak Art in Private Lithuanian Collections* (*Litvakų dailė privačiose Lietuvos kolekcijose*, 2015) and *Redirected: Lithuanian and Litvak Paintings in the Lithuanian Expatriate Art Foundation Collection* (*Peradresuota: lietuvių ir litvakų tapyba Lietuvos išeivijos dailės fondo kolekcijoje*, 2016). Private collectors mostly concentrate on accumulating the artworks by well-known Litvaks, which include but a few interwar Lithuanian Jewish artists: these are N. Arbit Blatas, M. Band, Ch. Percikovichiute (Percikovičiūtė), and J. Koslowsky (Kazlauskas).

The processes of research and study of Lithuanian Jewish cultural heritage also focus on places other than the country's major cities. Many regions have published publications dedicated to the history, culture and heritage of the Jews of their region or town. We can see *Yizkor* (memory) books as their origin. These are usually produced by Jewish emigrants to preserve the memory of towns and regions that were destroyed in the Holocaust. They recount the history of the town, snippets of everyday life, descriptions of the activities of movements and organisations, memories of prominent figures, their lives and fates, and testimonies of the Holocaust. The texts

are often illustrated with photographs and other documents. Such books also contain rare stories about artists: the book about Švenčionys, *Sefer zikaron le-esrim ve-šaloš kehilot še-nehrevu be-ezor Svintsian* (1965), contains memories about Sara Goršenaitė (Gorschen, Gorschein, Gorszejn, Gorshteyn); the book about Jonava, *Janove oif di breges fun Vilje; cum ondenk fun di horev-gevorene jidiše kehile in Janove* (1972), mentions Issai Kulvianski and David (Alter) Kagan (Dovydas (Alteris) Kaganas).

The monograph *Lithuanian Artists' Organisations 1900–1940* (*Lietuvių dailininkų organizacijos 1900–1940*, 1980) by Jonas Umbrasas and Eglė Kunčiuvienė, for the first time, highlighted the institutional aspect of interwar art as a specific object of art studies. However, the authors develop the history of Lithuanian art societies in bypassing Jewish artists' organisations and gatherings, and leaving Jewish artists only as participants in exhibitions. The main monographs analysing the cultural life of the Independent Republic of Lithuania are Jolita Mulevičiūtė's *Towards Modernism: The Art Scene in the Republic of Lithuania 1918–1940* (*Modernizmo link: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, 2001) and Giedrė Jankevičiūtė's *Art and State: Artistic Life in Lithuanian Republic 1918–1940*, (*Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje, 1918–1940*, 2003). These monographs discuss the process of modernisation of Lithuanian art and describe the attitudes of interwar art critics, exhibition viewers, art buyers and collectors. They highlight the changes in the artist's self-awareness and in concept of the tasks of art. The authors reveal the influence of political, social and economic factors on the development of fine art. They discuss the dilemma of internationality and nationality that the Lithuanian creative intelligentsia faced, and raise the importance of a dynamic culture open to European values. The specificity of art created purely for the needs of the Jewish community stands out in narrower, mainly interwar studies devoted to graphic art, such as Juozas Galkus' *The History of the Lithuanian Poster* (*Lietuvos plakato istorija*, 2015) or Giedrė Jankevičiūtė's *The Graphic Arts in Lithuania 1918–1940* (*Lietuvos grafika 1918–1940*, 2008). The topics of Jewish printmaking and applied printmaking, which have not been systematically explored so far, remain only fragmentarily known.

AIMS AND OBJECTIVES

The aim of the doctoral thesis is to provide a coherent overview of the Jewish artistic life in the interwar Lithuania and the activity of its creators, both local and visiting. To highlight

the main forms of this activity, both in the closed life of the community and in the integration into the general Lithuanian art field. To describe the place of Jewish art in the overall context of the art life of the time, with an emphasis on cases of integration of Jewish artists.

The thesis has set the following four objectives to achieve the aim of the research:

1. To highlight the main stages of the development of Jewish artistic life and their specifics;
2. To describe the organisations of Jewish art life and their chosen fields of activity and strategies;
3. To present the main participants in the Lithuanian Jewish art field, complementing and/or revealing their personal and creative biographies;
4. Identify the models of activity of Jewish artists as a distinct group and discuss their application in the context of the general Lithuanian art life.

RESEARCH RESOURCES

In addition to the already known and researched artworks of interwar Lithuanian Jewish artists, which are kept in the Vilna Gaon State Jewish Museum, the Lithuanian National Museum of Art, the M. K. Čiurlionis National Art Museum, the National Museum of Lithuania, and the Aušra Museum in Šiauliai, this study makes use of a new visual material: the reproductions of the artworks that have not survived. The thesis also draws extensively on the periodical press: reviews of solo and group art exhibitions and joint art expositions held between the two world wars, as well as their contemporaries' statements on Jewish art issues. The periodicals of 1918–1940 are important for the formation of the resurgent state, but also as a reflection of the public consciousness of the time. The number of Lithuanian publications reviewing exhibitions, presenting artists and organisations, expressing opinions on various issues of art life, and publishing reproductions was quite large and includes the following ones: *Bangos* (Waves, 1932), *Kultūra* (Culture, 1923–1941), *Menas* (Art, 1920), *Naujoji Romuva* (New Romuva, 1931–1940), *Naujas žodis* (New Word, 1925–1933), *Pradai ir žygiai* (Beginnings and Outings, 1926–1927), *Židinys* (Hearth, 1924–1940), *Vairas* (Steering Wheel, 1914–1915, 1923–1924, 1929–1940), *XX amžius* (20th Century, 1936–1940), *7 meno dienos* (7 Days of Art, 1927–1934), and others. Although there was no specialised Yiddish-language periodical devoted to culture in Lithuania during the entire interwar period, these topics were covered in literary almanacs, of which there

were more than twenty during the interwar period. The following ones discussed art issues and representation: the magazine *Di vispe* (*The Island*, 1921–1923), the almanacs *Kveitn* (*Flowers*, 1922) *Mir Aleyn* (*We Alone*, 1930), *Shliachn* (*Highroads*, 1932), *Brikn* (*Bridges*, 1937), *Bleter* (*Pages*, 1938, 1940), *Naje Bleter* (*New Pages*, 1939), and *Ringn* (*Links*, 1940). Artists were involved in the production of the almanacs, mainly for the cover art. Various publishing houses ("Licht", "Yiddish", "Kultur", "Mir Aleyn") or organisations (*Kultur Lige*, the Society for Jewish History and Ethnography, the Jewish Educational Society in Lithuania, OZE, and ORT) also used the services of artists of their fellow nationality to create the aesthetic appearance of their publications. Cultural topics also featured in the pages of the country's largest Yiddish-language daily newspapers, *Di Yiddish Shtime* (*The Jewish Voice*, 1919–1940) and its weekend supplement *Di velt* (*The World*, 1924–1925), *Folksblat* (*The People's Newspaper*, 1930–1940), and in the pages of the Lithuanian-language Jewish newspapers *Mūsų garsas* (*Our Voice*, 1924–1925) and *Apžvalga* (*Review*, 1935–1940). An important source of information is the Russian-language press published in Lithuania: *Вольная Литва* (*Free Lithuania*), *Понедельник* (*Monday*), *День* (*The Day*), *Эхо* (*The Echo*), etc. The Riga-based *Сегодня* (*Today*) daily newspaper paid a lot of attention to Lithuanian and Lithuanian Jewish artistic life. The research has been based on publications from periodicals in Latvia, Poland, France, Sweden, Germany, the USA, etc., which have allowed to reconstruct and clarify some facts about the oeuvre and biographies of Lithuanian Jewish artists.

The archival material that the thesis has used is stored in the Lithuanian Central State Archives, the Lithuanian Archives of Literature and Art, the Kaunas Regional State Archives, the Manuscripts Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences, the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, and the Kaunas Library of Kaunas University of Technology.

The research is hampered by the fragmentary legacy of Jewish cultural artefacts and related documents. A large part of the Jewish cultural heritage was destroyed during the Second World War, while the rest, which was preserved by survivors, is scattered in various museums, archives and libraries around the world. For both the biographies of individuals and the clarification of events, the thesis has used the access to sources held in the archives of the YIVO Institute for Jewish Research in New York, the United States Holocaust Memorial Museum in

Washington, D.C., and the Yad Vashem International Institute for Holocaust Research in Jerusalem.

RESEARCH METHODS

The thesis uses historiographical and social history of art methods to shed light on the development of Jewish artistic life, the organisational aspects of presenting creative work to the public, the principles of artists' gathering, the evaluation of Jewish art and the integration of Jewish artists into Lithuanian and Western culture. The study of Jewish artistic life has revealed many new, previously unknown or only fragmentarily known participants in the artistic life: both artists and organisers of cultural life. The thesis employs a biographical research method to reveal, as widely as possible, the stories of their lives and the historical, political, social and cultural conditions that shaped their formation. The presentation of the new works has been accompanied by their attribution. The analysis of visual sources is based on the methods of iconography and iconology, as well as the analysis of form. The use of these tools enables the identification of works of art and the meaning of the works in their historical and cultural context.

THESIS STATEMENTS

- The development of Lithuanian Jewish art between the two world wars has distinct stages, which were determined by political, historical and cultural circumstances and the appearance of talented individuals with leadership qualities in the Lithuanian art field.
- During the period of Jewish political, national and cultural autonomy, the artistic life of the Jews was mainly concentrated in the Diaspora and oriented towards the German and Russian traditions, both in terms of organisation and creative forms. The German influence was due to the close links with German Jewish artists established during the First World War. Following the modernist tendencies prevailing in Russia, the Jewish artists who returned to the Republic of Lithuania after their compulsory expulsion to the interior of the Russian Empire in 1915 came with them. This influence also deepened due to the general orientation of modern Jewish culture towards Russian forms of modernism in art.
- 1929 to 1933 was a productive period of activity for Lithuanian Jewish artists, characterised by the abundance and variety of cultural activities. The country's artistic life was successfully integrated by local Jewish artists representing new artistic trends brought

from Paris, as well as by artists working in popular, mass-consumption-oriented artistic fields, such as caricature. The period is distinctive for the efforts of local Jewish artists to mobilise and present artists on an ethnic basis. The consolidation of Jewish art also relates directly to literary gatherings.

- In the second half of the 1930s, the differentiation of the Jewish artists' community manifests in their involvement in societies on ideological, rather than ethnic, grounds. The period is characterised by the integration of Jewish artists into Lithuanian art life. The unitary manifestations of ethnic nationalism did not influence the activity and work of Jewish artists.
- The activities of Lithuanian Jewish artists were characterised by some other tendencies than assimilationist ones: they were also engaged for activity within their own community.

RELEVANCE OF THE RESEARCH

This doctoral thesis is the first attempt to summarise systematically the life of Jewish art in Lithuania between the two world wars. The new factual information that the thesis presents provides a new perspective on the migration and influences of Lithuanian Jewish art and its agents. Previous studies on Lithuanian Jewish art or its processes have either focused on the 1930s, when Jewish art was developing, or have concentrated on reconstructing the creative biographies of individual personalities. This study focuses on Jewish art in the first half of the 1930s – the years of Jewish cultural autonomy, when the foundations were laid for the further growth of Jewish culture. The research reconstructs the period of Jewish national and cultural autonomy in Lithuania, the artistic processes that took place during this period (1919–1924), and identifies the participants. For the first time, the activities of the National Jewish Council's Section of Culture and the *Kultur Lige* organisation in the field of art are revealed. The thesis introduces the biographies and oeuvre of the previously unknown artists Sara Goršenaitė and Feiga Bliumbergaitė. It presents the Kaunas period oeuvre of Issachar Ber Ryback, hitherto only known as a separate fact but not studied, as well as identifies its visual sources and makes them public for the first time. The thesis presents a detailed case study of the cartoonist Lazaris Kaganas. It updates the history of the Neemiya Arbit Blat *Art Gallery* with new facts and provides comparative analysis of the gallery with galleries founded by his colleagues in Western Europe. The study reveals the integration of Jewish artists into the artistic context of interwar Lithuania, and draws

attention to the excesses of anti-Semitism in Lithuanian artistic life. The appendices include visual sources from the collections of Lithuanian memory institutions (museums, archives and libraries) that have not been published so far, and which have not functioned in the cultural history narrative.

THESIS STRUCTURE

The doctoral thesis consists of an introduction, three reporting parts, conclusions, a list of sources and references, illustrations, and a list of illustrations. The introduction defines the object of the research, its chronological and geographical boundaries, aims, objectives, relevance and scientific relevance of the thesis, presents the thesis statements, and demonstrates the applied research methods and their purposefulness. This part also reviews the research carried out on the subject of the thesis.

The results of the research are summarised in the conclusions. The appendices include a list of literature and sources, as well as visual material illustrating the events presented and the work of the artists under discussion. The illustrations show, for the first time, examples of applied graphics that the artist I. B. Ryback created in Kaunas in 1922, as well as archival photographs and reproductions of artworks which have been reproduced in the press and which commemorate the events in the life of Jewish art.

PART 1: 1919–1924: the Beginnings of National Art During the Years of Jewish Political Autonomy

This part of the thesis reconstructs the multi-layered artistic life of the period of Jewish political, national and cultural autonomy in Lithuania – from the coming into effect in 1919 to the abolition of the Ministry of Jewish Affairs in 1924 – on the basis of new archival, factual and iconographic sources. This period is characterized by a spectrum of artistic activity: exhibitions, applied graphics (book design, posters, etc.) and theatre art. By highlighting its major organisers, National Jewish Council's Section of Culture and educational and cultural organisation *Kultur Lige*, this part analyses the structure and activities of both institutions, presents the participants and organisers, and summarises the specifics of artistic expression.

A separate chapter presents, for the first time, the activities of National Jewish Council's Section of Culture. On its initiative, an attempt was made to organise an exhibition of Lithuanian Jewish artists in Berlin in 1921. The Section of Culture also introduced Kaunas audiences to young, promising artists and tried to shape the image of the Jewish artist as a modern and European creator. The Section of Culture adopted a strategy of professional art patronage aimed at presenting local artists in other countries and organising exhibitions in Lithuania. By taking several young artists under its wing, the Section created the conditions for them to present themselves, and projected the continuity of Jewish artistic life. The breakdown of Jewish political autonomy slowed down the formation of an organised Lithuanian Jewish artistic life. The processes going on in Jewish cultural life were of little interest to a small part of both Jewish and, even more so, Lithuanian society: only those who consistently followed the development of culture, mainly intellectuals with ambitions of art criticism, but not the artists themselves, paid more attention to them.

This section also introduces the *Kultur Lige*, the society that contributed most to the development of modern Jewish art. The organisation's contributions are most notable in the fields of education, book publishing and book design. Its artistic aesthetics were represented by visiting avant-garde artists, who worked mainly in Lithuania in the fields of print design and theatre art. The period after the First World War in Europe was characterised by an extraordinary mobility of the population: soldiers and war refugees returned to their home countries, while other people, on the contrary, had to leave their home countries for political and economic reasons and seek refuge in other countries, emigrating. Kaunas became an important transit city, one of the most convenient routes for travelling from East to West. A large number of Jewish writers, journalists, theatre-makers and artists temporarily stayed in Kaunas while awaiting visas and other documents necessary for their onward journey to Western Europe, the United States and other countries. Most of them used the opportunity to escape the difficult living conditions in Soviet Russia or Ukraine. Some stayed only a few months, others a year or more. The arrivals played a significant role in the cultural life of Lithuanian Jews at the beginning of the in the 1930s. The majority of the Jewish cultural figures residing in Kaunas were literary figures: Abraham Rosin (1878–1942), known under the pen name Ben Adir; Dovid Bergelson (1884–1952); Pinkhes Kahanovitsh (1884–1950) under the pen name Der Nister (Hebrew for "the hidden one"); Nokhem Shtif (1879–1933) under the pen name Bel Dimyen (Hebrew for "the dreamer"); Leib Kvitko (1890–1952); Zelig Hirsch

Kalmanovich (1885–1944) and many others. In *Kultur Lige*, the aesthetic aspirations of modern Jewish culture in Lithuania were promoted by Issachar Ber Ryback and Max Kaganovitch, who came from Kiev and participated in the founding group of the Art Section of the organisation there. The cultural figures who arrived in Lithuania began to participate in cultural and social activities. 1920 saw the launch of the Yiddish newspaper *Nays (News)*, and 1921 – the establishment of the publishing house "Licht" (Yiddish for "light"). The publishing house became also a meeting place for visiting and local writers, as well as for members of the *Kultur Lige* in Kiev. Kaganovich's activities were mainly connected with the Jewish acting studio in Kaunas.

Not all Jewish artists lived in a closed Diaspora circle. The third chapter presents an exceptional case of assimilation and integration of Juozas Levinsonas Benari into Lithuanian cultural life. Through creative examples and biographical facts, it reveals an example of a dynamic and broader artist, unrestricted by his ethnicity, showing the attempt of a Jewish artist of this period to integrate into Lithuanian culture.

PART 2: 1929–1933: The Establishment of Jewish Art

An analysis of this period has revealed a particularly active period in the life of Jewish art, characterized by the diversity of cultural life. In the context of exhibition-making, this part distinguishes the group exhibitions of Jewish artists in 1929, 1931 and 1932, the cosmopolitan activities of the modern *Art Gallery* of Neemiya Arbit Blat, and the case study of the commercial-exhibition life of the caricaturist and cartoonist Lazaris Kaganas. It presents the work of Jewish artists in the field of applied graphic arts, as well as a case study of monumental art.

The upswing in Jewish artistic life showed after a hiatus covering the period from 1924 to 1928. In those years, the colourful art of the early 1930s was in a lull. Most of the significant events were the debuts of young artists. The most important for the integration of Jewish art in this period were the young Jewish artists who presented their first creative attempts to the Kaunas public. M. Band, N. Arbit Blatas and Hirsh Markus were involved in the intensified general processes of modernisation of Lithuanian culture.

A separate chapter deals with the gathering of Lithuanian Jewish artists in arranging joint exhibitions. The first one took place from 1 to 15 December of 1929. The exhibition featured 16 artists living or temporarily residing in the country at the time – 4 sculptors and 12 painters –

and presented 105 works of art. It showed the artists who represented different stylistic trends and a wide range of backgrounds: the students of the Kaunas School of Art Bekeris, Max Leiba Ginsburg (1909–?), Y. Yofe, J. Lipshits, and Y. Sherenzon, along with the artists who received their education in other countries: in France – H. Markus, Jacques Koslowsky (Jokūbas (Jankelis) Kazlauskas), in Belgium – Sholom Feigenzon (1881–1942 (?)), in Italy – Levinsonas, Koslowsky (Kazlauskas), in Germany – S. Goršenaitė (Gorschen, Gorschein, Gorszejn, Gorshteyn) and the self-taught participants D. Kagan, R. Kacienė, D. Labkauskas, I. Lipšės and Vidgeravičius. We could not find any information on the education of the painter M. Tsesler. The process of joining was typical, but only slightly later than those in the surrounding countries. The Latvian colleagues were far ahead of the Lithuanians: they were more active in forming groups and organised joint exhibitions as early as 1920. In Poland, a strong community of Jewish artists, collectors and art critics was brought together by the "Żydowskie Towarzystwo Krzewienia Sztuk Pięknych" ("Jewish Society for the Encouragement of Fine Arts", Yiddish: "Jidisze Gezełszaft cu Farszprejtn Kunst") that formed in 1923. The prerequisites for group exhibitions of Lithuanian Jewish artists originated from the gathering of Jewish writers and artists. The literary group "Mir Aleyn" ("We Alone"), which began to form in Kaunas around 1926, established a publishing house under the same name as early as in 1927. This publishing house served as the setting for a circle of local Jewish writers, artists and other cultural figures. "Mir Aleyn" was also attentive to the aesthetic presentation of the books it published, and from the very first editions it collaborated with Jewish artists. In 1931, a group exhibition of Lithuanian and Latvian Jewish art opened in Kaunas, which, with minor changes, moved to Riga in 1932.

The section uses the example of Neemiya Arbit Blatas' *Art Gallery* in Kaunas as further evidence of the dynamic cultural life of Lithuanian Jews. The origins of the Arbit Blatas' gallery can be traced back to the *Académie Lhote* in Paris, where the artist studied from 1927 to 1928. The dominating environment at the Academy inspired Arbit Blatas' first steps in the dissemination of modern art. And not only Arbit Blatas: his close friend Samuel Greenburg (1905 – 1980) opened the *Little Gallery* in Chicago in 1931, and Dorothea Foster (Dorrit) Black (1891–1951), an Australian who had studied at the academy from 1928 to 1929, returned to Sydney in 1931 and founded the *Modern Art Centre*, the first art gallery in Australia devoted solely to modern art. During its nine months of operation, from September 1932 to May 1933, visitors had the opportunity to get closer acquainted with artists from various countries and to learn about different

art forms and styles. The ongoing exhibitions brought some dynamism into the life of the provisional capital and encouraged the organisers of other exhibitions to work harder. Arbit Blatas' decision to arrange exhibitions with different content appealed to a very diverse audience, and unfortunately, in a space dedicated to the promotion of modern art, the most successful were Japanese engravings and photographs of celebrities taken by the "Zinaida" photo studios. After shining up briefly, the gallery did not influence the further development of Lithuanian artistic life. Most of the artists featured were not new or unheard of, and not all of the artwork that the gallery presented fell into the concept of "modern". Apart from Jewish artists, the exhibitions showed but a few Latvians and Lithuanians. Perhaps Arbit Blatas' *Art Gallery* was not able to withstand the competition in the huge number of exhibitions and events on offer, or perhaps the enthusiasm for an activity that requires a lot of time, effort and money had run out.

The case study of the caricaturist Lazaris Kaganas presented in this part demonstrates the ways in which the popularity of mass culture and entertainment culture helped the Jewish artist to enter into the life of interwar Lithuania, as well as to give comment on and evaluation of events and personalities in society, politics, sports, and law enforcement. The analysis of Kaganas' artistic legacy consists of a discussion of his works in the press and his exhibition activities. The thesis research has uncovered new details of Kaganas' biography (such as place of birth and family). The discussion on his artistic legacy includes new facts about his exhibitions and publications in the press, and for the first time, presents an album of cartoons of 100 famous Scandinavians, published in Denmark. Kaganas occupied a highly successful niche in commercial art, and his activities were not limited to Lithuania, but also extended to the neighbouring Baltic States and Scandinavia, making the artist a transnational artistic figure that transcended ethnic boundaries.

Another example of the oeuvre that was not limited by ethnicity is the only artwork by a Jewish sculptor to be realized in public space in interwar Lithuania – the monument to Independence by Max (Mordechai) Farbman (1886–1950) in the small town of Salakas. It was erected, inaugurated and consecrated in the 1930s in the year dedicated to Vytautas the Great. In that year, a wave of monuments to Vytautas the Great and Independence swept the country, with the total number of monuments exceeding one hundred. Farbman's piece stands out in this multitude, both in iconography and style. One can comprehend the monument by the famous Viennese sculptor as a manifestation of the author's integration into the artistic context of Lithuania, even though it was a one-off, occasional project, and the artist did not continue to

develop his creative work here. However, the monument that the Jewish sculptor created testifies to the artist's tribute to his native land, his ideological attitudes and his support for the statehood of Lithuania and the commemoration of its history. From the side of Lithuanians, this is more of a pragmatic circumstance, an incentive to use the services of a professional sculptor who was easily available. Farbman's case is also important because it is not about Kaunas, but about provincial art life.

PART 3: 1934–1940: Integration of Jewish Art into Lithuanian Art Life

This part examines the situation of Jewish artists in Lithuania from 1934 to 1940, analysing the major processes and creators of Jewish art during this period. It explores aspects of Jewish artists' integration into Lithuanian art life: their involvement in organisations and societies, as well as active participation in joint exhibitions. The chapter presents exhibitions by local artists and visiting ones from other countries. It analyses the case of anti-Semitism in Kaunas exhibition life in 1935. The chapter summarises the situation of Lithuanian Jewish artists in the general context of European art.

From the mid-1930s onwards, a new generation of artists who had grown up and formed in independent Lithuania joined the ranks of Jewish artists. The identity of the younger generation linked to much more than their ethnic origin. Jewish artists had limited opportunities to study art and to find employment in their field of specialisation, or at least in the nearby cultural field, and by this aspect, they were no different from Lithuanian artists. The diploma of the Kaunas School of Art also conferred a pedagogical degree, so the main job of many painters was to teach art in the various institutions of the Jewish educational system. Among the Lithuanian state institutions where Jewish artists worked, we can mention only the State Drama Theatre, where Zelmanovich (Zelmanovičius) worked as an assistant set designer, and Levinsonas Benari designed the set for the *Mignon* production in 1926–1927. During the entire interwar period, Jewish artists did not have any state commissions, did not take part in competitions, and did not work in Lithuanian publishing houses. The caricaturists Ginsburg and Kaganas, whose works were published in newspapers and magazines, achieved the widest creative representation.

The biggest change in this period was the involvement of Jewish artists in artist organisations in Lithuania and in the activities of these. From the very first exhibition by the Lithuanian Artists' Union, which run at the Vytautas the Great Museum from 15 December 1935

to 2 February 1936, it was evident that the national composition of the participants proportionally reflected the general Lithuanian art life. Of the 60 artists exhibited, 10 were Jewish. This was the first time that Jewish artists had been represented in such a proportion in a joint exhibition in Lithuania. Jewish artists of different generations were actively involved, the older ones being Beker, Kazlauskas (Koslowsky) and Panevėžys-based Feigenzon, while the younger generation was represented by Fainstein (Fainšteinai) and Percikovichiute (Percikovičiūtė); the lesser-known Moses Aizin (Mozė Aizinas), Markus and Streichman (Štreichmanas) also exposed their artworks. The exhibition also included five paintings by Missene (Mesenbliumas), who died in 1933. This period demonstrates intense involvement of Jewish women artists in general art organisations, but most of all in the activities of the Women Artists Society: in 1937, the participants in the first exhibition of Lithuanian women's art included Černė Percikovičiūtė (Cherne Percikovichiute), Liuba Kenskytė-Šaltuperienė (Luba Kenski-Shaltuper) and Gitel Lurie (Gitel Lurjytė).

This part analyses the successful integration of Jewish artists into the artistic life of Lithuania, participation in exhibitions and involvement in the activities of artist institutions, which was typical for the second half of the 1930s. However, the situation was not so clear-cut. The growing nationalism in the state and the increasing manifestations of anti-Semitism in the 1930s also affected the artistic life. The biggest conflict in art life was caused by the refusal to include Lithuanian Jewish artists in the *Lithuanian Art Review Exhibition*. The organisers of the exhibition, which ran from 12 August to 12 September, 1935 in the Palace of the Vytautas Magnus Museum on the occasion of the First Lithuanian World Congress, were the Art Commission of the Department of Cultural Affairs under the Ministry of Education, chaired by Paulius Galaunė (1890–1988), who was head of the M. K. Čiurlionis Gallery. The anti-Semitism, which was gaining strength towards the end of the 1930s, did not manifest itself in art life any more. In the context of other European countries, the situation of Lithuanian Jewish artists was incomparably better. In Germany, when the Nazis came to power in 1933, a targeted expulsion of people of Jewish descent from state cultural institutions began. Cultural representatives who were dismissed from universities, theatres, orchestras, publishing houses and museums were only allowed to exhibit their oeuvre at specialized events that the Jewish Cultural Federation (Jüdischer Kulturbund (Kubu)) organised. The organisation, founded in Germany in 1933, was allowed to exist in order to cover up Nazi aggression against the Jewish people. A few years later, the organisation had 50,000 members. From its foundation in 1933 until the Kristallnacht pogrom in 1938 (after which

the organisation's activities were almost non-existent, finally ending in 1941), it organised more than 8,000 concerts, performances, lectures, art exhibitions, etc. Neither did Lithuanian Jewish artists suffer the same upheaval as their counterparts in Latvia, where in 1934, after the coup d'état by Kārlis Ulmanis (1877–1940), the "Jewish Fine Arts Society", which had been active since 1927 and which ran its own premises and involved about 30 members, was liquidated.

CONCLUSIONS

1. The development of Jewish artistic culture in interwar Lithuania has distinct phases determined by political and historical circumstances. The stages have clear boundaries, main agents and dominant stylistic trends. The first one, the period of Jewish political, national and cultural autonomy between 1919 and 1924, was characterised by a wide range of Jewish artistic activities: exhibitions, applied graphics (book design, posters, etc.), as well as a diversity of participants in artistic life. The active artists of this period had formed during the war years and came from two different artistic environments – Germany and Russia or Ukraine. The artists who arrived in Lithuania drew on their wartime artistic experiences and studies, which were dominated by the search for new, avant-garde art, along with cubist, cubo-futurist and expressionist stylisations. An important moment is that during this period, the Vilnius-born artists B. Zukerman (Cukerman), Zelmanovich (Zelmanovičius), Missene (Mesenbliumas), Levinsonas Benari, and M. Kodkine, who had fled Vilnius due to anti-Semitic attacks, concentrated in Kaunas, which strengthened the Jewish artistic forces in the Lithuanian Republic. Another important feature of Jewish artistic life in this period was the inclusion of women artists in the circle of Jewish artists. The institutional recognition of S. Goršenaitė (Gorschen, Gorschein, Gorszejn, Gorshteyn) and F. Blumberg (Blumbergaitė) is a progressive sign of a modern community.
2. The orientation that the artistic life of the Jews during the period of political, national and cultural autonomy had towards the German tradition was shaped by the National Jewish Council's Section of Culture, which was engaged in the organisation of artistic life and the head of which, Leo Deutchlander, based on personal acquaintances, continued the contacts that he had established during the First World War with German Jewish artists. The direction towards Berlin was also dictated by the rise, in the then capital of the Weimar

Republic, of a centre of modern Jewish culture comprised of Jews from Eastern Europe. The attitude of Jewish artists in Lithuania during this period was rather isolated, concentrated in and around the Diaspora, and had little communication with the Lithuanian community.

3. The second period, covering the life of Jewish art in Lithuania from 1929 to 1933, is defined by the intense activity of the artists: from the first exhibition by Jewish artists in 1929 to the closure of the Arbit Blatas' gallery in 1933. 1929–1933 was the most productive period of activity of Lithuanian Jewish artists, characterised by the abundance and diversity of cultural activities, as well as efforts to mobilise and present themselves. During this period, the attitude to Jewish art as modern art emerged in art criticism. Jewish artists successfully integrated themselves into the Lithuanian mass entertainment culture, Kaganas and Ginsburg became famous as creators of cartoons and caricatures not only in Lithuania, but also in the Baltic and Scandinavian countries.
4. In the 1930s, the Jewish art life was dominated by the integration of the generation of Jewish artists who had already formed in independent Lithuania, into Lithuanian artists societies and their exhibitions. That which had influence on differentiation of Jewish art was the ideological positions they adopted, which determined their choice of artistic fields and styles. For example, the inclination of Chaim Meyer Fainstein (Chaimas Mejeris Fainšteinas) and Zale Beker towards the political left manifested in both their activity and their art.
5. Jewish artists, in the interwar period, were committed to joint activities, although they did not form an official organisation. The research revealed three cases of collective gathering of Lithuanian Jewish artists: the cultural policy that the National Jewish Council's Section of Culture pursued at the institutional level in 1920–1924; the artists and cultural figures who gathered on a social basis to represent the creative work based on national identity and the *Art Gallery* established on the initiative of Neemiya Arbit Blatas. The first one aimed at presenting the artworks by Lithuanian Jewish artists in other countries, the second one – at focusing on the domestic community, and the third one was based on a stylistic-artistic orientation and did not have the goal of uniting Jewish artists.
6. A distinct autonomous field of Jewish art was the design and illustration of books and other publications. The research has revealed a much wider and more comprehensive

involvement of Lithuanian Jewish artists in this field than has been recorded so far. Close cooperation between writers and artists resulted in a series of books and commissions for applied graphic art, which reached the artists mainly from their compatriots. Various publishing houses ("Licht", "Yiddish", "Kultur", "Mir Aleyn", etc.) and organisations (*Kultur Lige*, the Society for Jewish History and Ethnography, and the Jewish Educational Society of Lithuania) used the services of artists to create the aesthetic appearance of publications. In the period between two world wars, book art that Jewish artists created in Lithuania became part of modern Yiddish culture.

SANTRAUKA

Žydų meninis gyvenimas Lietuvoje 1919–1940 m.: tarp autonomijos ir integralumo

Lietuvos žydų dailė – integrali Lietuvos dailės istorijos dalis. Litvakų meninis palikimas Lietuvoje pažįstamas ir vertinamas – leidžiami albumai, rengiamos parodos, aukcionuose, kurie reaguoja į paklausą, beveik visada, yra šių menininkų kūrybos pasiūla.

Nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje, su 1919 m. perkelta laikinąja sostine Kaune, modernios žydų, kaip ir lietuvių, kultūros pamatai buvo statomi iš naujo. Ilgojo devynioliktojo amžiaus pabaigoje prasidėjusią modernios žydų kultūros raidą nutraukė Pirmasis pasaulinis karas ir 1915 m. carinės Rusijos vadovybės vykdytas priverstinis žydų iškeldinimas į imperijos gilumą. Naujai susiformavusioje Lietuvos valstybėje antra pagal dydį laikinosios sostinės bendruomenė užsiėmė savo kultūrinio gyvenimo steigimu ir identiteto paieškomis. Tarpukario Lietuvos žydų kultūra palaipsniui atsikračiusi stiprių rusiškų ir vokiškų įtakų atrado savo unikalų veidą. Dailės atveju koreliavo bandymai įsilieti į bendrą Lietuvos meninį gyvenimą ir vidinių bendruomenės poreikių tenkinimas. Žydų dailė iki šiol pažįstama vienpusiškai, vyrauja žydų dailininkų veiklos ir kūrybos analizė integracijos į bendrą šalies kultūrą aspektu. Dėl šios priežasties Lietuvos dailėtyroje suformuotas tarpukario Lietuvos žydų dailės vaizdas ir jo kontekstai yra nepilni, daugelis kūrėjų ir dailės įvykių liko parašėse arba visai nežinomi. Tai liečia ne tik žydų bendruomenės reikmėms skirtą dailę ir jos kūrėjus, bet ir iš Lietuvos išvykusių vietinių žydų dailininkų veiklą užsienyje.

Žydų dailės gyvenimas Lietuvoje, kaip atskiras ir unikalus procesas, patyręs pakilimus ir atoslūgius, taikęsis prie politinių ir istorinių realijų, sugėręs ir atspindėjęs platų įtakų spektrą, buvo daugiabriaunis ir margas. Jo punktyrinis pažinimas, neleidžia pamatyti bendro vaizdo, kaip visumos, kaip savito tarpukario Lietuvos kultūrinio gyvenimo elemento. Šis pažinimas teikia galimybę naujai pažvelgti į meninių idėjų ir įtakų, meno organizatorių ir dalyvių migraciją, jis svarbus ne tik žydų kultūros istorijai, bet ir bendrajai Lietuvos kultūros istorijai.

Tyrimo objektas

Šios disertacijos tyrimo objektas – tarpukariu Lietuvoje tiek vietinių, tiek atvykusių dailininkų pastangomis kurtas ir plėtotas žydų dailės gyvenimas, taip pat Lietuvos žydų meninė veikla už šalies ribų. Išryškinami pagrindiniai šio proceso organizatoriai ir dalyviai: asmenys ir

institucijos, jų veiklos formos ir sritys, ryšiai su Lietuvos ir užsienio menine aplinka. Analizuojant žydų dailės organizavimo aspektus ir dailininkų kūrybą, atkreipiamas dėmesys į socialinių, politinių ir istorinių aplinkybių įtaką. Gretinant žydų dailininkų veiklą savo diasporos aplinkoje ir bendrame tarpukario Lietuvos dailės gyvenimo kontekste, lyginamos kūrybinės veiklos formos, aptariama jų recepcija.

Chronologinės ir geografinės tyrimo ribos

Pasirinktas 1919–1940 m. chronologinės ribas ženkliną reikšmingi istoriniai įvykiai įtakoję valstybės istoriją ir žydų Lietuvoje kultūrą. Pradinis taškas 1919 m., kai Lietuvos delegacija Paryžiaus taikos konferencijoje, įteikė Žydų delegacijų komitetui prie šios konferencijos pareiškimą dėl Lietuvos Vyriausybės politikos žydų atžvilgiu principų, kuriame garantuojamas visiškas žydų lygiateisiškumas bei tautinės ir kultūrinės autonomijos suteikimas. Galutinis tyrimo riboženklis – 1940 m. sovietinė okupacija sunaikinusi Lietuvos žydų dailės pasaulį, ir ją sekusi 1941 m. vokiečių okupacija, sunaikinusi visą Lietuvos žydų pasaulį.

Geografinis tyrimo laukas apima Lietuvos Respublikos teritoriją 1919 m. sostinę perkėlus į Kauną. Lenkiškas Vilnius šiame tyrime paliečiamas tiek, kiek siejasi su laikinosios sostinės žydų dailės gyvenimo istorija. Tyrimo chronologija ir geografija atskirais atvejais išsiplečia, siekiant nuosekliai pristatyti pavienių autorių biografijas ir įtakas.

Istoriografija

Jau amžininkai svarstė ir aptarinėjo žydų kilmės menininkų įtaką Lietuvos meno gyvenimui, jų suformuotas požiūris įtakojo, didžiąja dalimi, nulėmė ir tolimesni žydų dailės suvokimą ir recepciją. Nors tuometinėje periodikoje recenzentų nuomonės skyrėsi, dauguma įžvelgė ir stengėsi akcentuoti žydų dailininkų savitumą. Kadangi žydų menininkai lygiai taip pat aktyviai dalyvavo Lietuvos meniniame gyvenime, spaudoje apžvelgiamos parodos, renginiai, organizacijos, kuriose reiškėsi šios tautybės atstovai. Jungtinių parodų recenzijose žydų dailininkų kūryba pristatoma bendrame Lietuvos meno kontekste, o analizuojant individualias parodas, supažindinama ne tik su kūryba, biografija, bet ir bandoma surasti individualių stilistikos ypatybių. Daugiausiai parodų recenzijose žydų dailininkus yra aptarę ir jų kūrybą vertinę Vytautas Bičiūnas, Adomas Jakštas, Jurgis Šlapelis, Justinas Vienožinskis ir kt. Būtent šiose recenzijose akcentuotas žydų dailininkų polinkis į modernizmą ir tapo pagrindu šiuolaikinėje dailėtyroje determinuoti žydų

dailės visumą, kaip modernią. Pripažinta žydų dailininkų integracija į Lietuvos meninį gyvenimą ir išryškinti, žinomi, sėkmės Europos meno centruose, daugiausiai Paryžiuje, atvejai. Žymiausi Lietuvos atstovai Paryžiuje buvo būtent žydų kilmės menininkai Maksas Bandas (Max Band) ir Neemija Arbitblatas (Arbit Blatas). Šie dailininkai didžiudavosi esantys iš Lietuvos ir mielai lankydavosi gimtinėje, palaikė ryšius su vietiniais kolegomis. Aukščiausiu šių ir kitų dailininkų darbo ir svarbos Lietuvos dailei įvertinimu galima laikyti jų įtraukimą į įvairius šalį pasaulyje reprezentuojančius projektus (Pavyzdžiui: Arbitblato, Bando ir Zelmanavičiaus darbų reprodukcijos Lietuvos dailę reprezentuojančiame leidinyje prancūzų kalba *L'art Lithuanien* (*L'art Lithuanien* .Un recueil d'images avec une introduction par P. Galaune. Editeur: John Kroon. Malmö: A.–B. Malmö Ljustrycksanstalt, 1934); taip pat, 1935 m. Košicėje surengtoje (Slovakija) pirmojoje Lietuvos modernios dailės parodoje užsienyje, pristatyti jauno žydų kilmės Lietuvos grafiko Ch. M. Fainšteino darbai ir kt.). Daug dėmesio žydams dailininkams turėjo būti skirta J. Vienožinskio (Lietuvos dailininkų sąjungos) rengtoje Lietuvos dailės istorijos monografijoje (knygos rengimą nutraukė prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas). Knygai rinkti dailininkų gyvenimo aprašymai (daugiausiai autobiografijos) ir kūrinių reprodukcijos saugomi Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus archyve esančiame Justino Vienožinskio fonde. Čia yra: N. Arbitblato, Z. Bekerio, C. Epšteinaitės, Š. Feigenzono, A. Josimo, J. Lipšico, G. Lurjytės, J. Mesenbliumo, Č. Percikovičiūtės gyvenimo ir kūrybos aprašymai. Jau minėtų autorių kūrinių nuotraukų kolekciją papildė M. Bando ir H. Markuso tapybos darbų pavyzdžiai.

Ankstyvuojų sovietmečiu dėl stalininių žydų persekiojimų ir valstybiniu mastu vykdytos antisemitizmo kampanijos, žydų kultūra ir jos paveldas buvo ignoruojami, o ypač tarpukario – „buržuazinės“ Lietuvos laikotarpis. Žydiškoje retorikoje buvo apsiribojama tik faktais reikalingais Sovietų režimo politiniams ir propagandiniams tikslams demonstruoti, dažniausiai Holokausto nusikaltimų tema, prilyginant žydus kitiems nacistines represijas patyrusiems SSRS piliečiams. Pirmieji tarpukario Lietuvos žydų menininkų paminėjimai sovietinėje Lietuvoje aptinkami XX a. 7 deš. Augustino Savicko *Peizažas lietuvių tapyboje* [Landscape in lithuanian paintings](1965) viena iš pirmųjų monografijų, kurioje vienu aspektu nagrinėta Lietuvos dailė. Tiriamo tarpukario laikotarpio dailininkų gretose pirmą kartą į bendrą kontekstą įtraukiami žydų dailininkai – N. Arbitblatas, M. Bandas, Z. Bekeris ir kt.

Svarbiausias sovietiniu laikotarpiu – XX a. 9 deš. pradžioje išleistas dvitomis *XX a. lietuvių dailės istorija* [20 th century Lithuanian Art History] (vol. 1: 1982, vol. 2: 1983). Pirmame

tome, apimančiame XX a. 3 deš. iš žydų dailininkų minimi tik Neemija Arbitblatas ir Jokūbas Mesenbliumas. Antro tomo, skirto 1930-1940 m. laikotarpiui, poskyrį „Kiti ketvirtojo dešimtmečio tapytojai“ sudaro daugiausiai tautinių mažumų dailininkai. Gana išsamiai pristatyti žymiausi Lietuvos žydų dailininkai: Arbitblatas, Bandas, Bekeris, Mesenbliumas, Lipšicas, Percikovičiūtė, Zelmanavičius, išnagrinėti kai kurie jų darbai. Poskyryje „Kiti ketvirtojo dešimtmečio grafikai“ supažindinama su Chaimo Mejerio Fainšteino kūryba. Leidinyje taip pat minimi: Ginsburgas, Kaganas, Kaplanas, Markus, Štreichmanas.

Nors Lietuvoje žydų kultūrinis paveldas grimzdo į užmarštį, jo gyvastį palaikė visame pasaulyje išsibarsčiusi litvakų bendruomenė. Aktyviai Lietuvos žydų klausimais rūpinosi Jungtinėse Amerikos Valstijose gyvenantys tėvynainiai, Niujorke susibūrę į „Amerikos federaciją Lietuvos žydams“. 1943 – 1946 m. ši organizacija leido laikraštį *Lithuanian Jew*, kuriame tarp vyraujančių karo ir pokario metų klausimų, pagalbos organizavimo, politinių realijų, šiek tiek dėmesio skiriama ir kultūrai. 1951 m. Mendelis Sudarskis (1885–1951) ir Urija Kacenelenbogenas (1885–1980). pratęsė almanacho *Lithuania (Lite)* leidybą (tai tarpukariu leisto almanacho tęsinys: pirmoji 1914 m. ir antroji 1919 m. knygos išleistos Vilniuje, o trečioji ir ketvirtoji 1922 m. Kaune – Panevėžyje). Pirmame (iš dviejų) almanacho *Lite* tome pristatoma Lietuvos žydų istorija nuo viduramžių iki II Pasaulinio karo pabaigos. Leidinys iliustruotas Šolomo Feigenzono, Marko Šagalo, Jokūbo Mesenbliumo, M. Bando, Hermano Strucko ir latvio Alberto Rappaporto „Lietuvos žydų tipus“ vaizduojančiais kūriniais. Antrame *Lite* tome (1965) pristatyta: įvairių draugijų ir organizacijų istorija, švietimo sistema, Lietuvos žydų kultūros istorija: literatūra, teatras, muzika ir dailė, įvairios personalijos ir įvykiai. Skyrelį „Lietuvos žydų menininkai“ parašė dailininkas Jokūbas Kazlauskas, tuo metu daugiausiai gyvenęs ir kūręs Ispanijoje. Teksto turinys vertingas, jame pateikta dar niekur nepublikuota informacija apie tarpukario Kauno žydų menininkus. J. Kazlauskas remiasi daugiausia savo atsiminimais ir žiniomis. Štetluose gimusiais genijais autorius įvardija Chaimą Soutine'ą, Izaoką Levitaną, Marką Antokolskį ir Maksą Ginsburgą. Tekste plačiau pateiktos šių dailininkų biografijos: Ch. Soutine'o, J. Mesenbliumo, M. Bando, N. Arbitblato, Hiršo Markuso, Levinsono ir Štreichmano biografijos. Išskirta ir menininkų grupė Kaune gyvenusi virš *Di jidiše štime* laikraščio redakcijos esančiame bute, kurią sudarė dailininkai Z. Bekeris, Jakovas Lipšicas ir skulptorius Izaokas Joffe.

Lietuvai išgyvenant Atgimimo laikotarpio pokyčius įvyko ir tai, ką galima vadinti žydų kultūros „renesansu“. Lietuvos žydų kultūros draugija ir jos pirmininkas E. Zingeris 1988 m.

birželio 10 d. Kauno paveikslų galerijoje surengė parodą „Lietuvos žydų dailė XVII – XX a.“. Ekspozicijoje be religinių artefaktų buvo galima pirmą kartą iš arčiau susipažinti su tarpukario dailininkų N. Arbitblato, Z. Bekerio, Ch. M. Fainšteino, Č. Percikovičiūtės kūriniais. Paroda susilaukė milžiniško susidomėjimo ir rugsėjo mėn. buvo perkelta į Lietuvos kultūros fondo salę Vilniuje. Parodos, spektakliai, koncertai, literatūriniai vakarai – buvo priemonės, kuriomis stengtasi atgaivinti muziejaus veiklą. Pastangas 1988 m. pabaigoje vainikavo sėkmė – buvo nuspręsta grąžinti buvusio žydų teatro pastatą, kuriame sovietmečiu buvo įsikūręs kino teatras „Pionierius“ (Naugarduko g. Vilniuje), Žydų muziejui ir kultūros centrui kurti. Žydų kultūros draugija vykdė vis daugiau projektų.

Pirmąjį Nepriklausomybės dešimtmetį apie tarpukario Lietuvos žydų kultūrą daugiausiai skelbta Valstybinio žydų muziejaus leidiniuose. Irina Nikitina leidinyje skirtame tarpukario Lietuvos žydų dailininkų personalijoms *Kauno dailininkų žydų kūryba ir likimas. Art and fate of Jewish painters from Kaunas (2007)*, remdamasi Justino Vienožinskio fonde LNDM archyve saugomomis žydų dailininkų autobiografijomis, pirmoji praskleidė kelių mažiau girdimų tarpukario Kauno dailininkų biografijas. Muziejus svariu indėliu prisideda prie tarpukario Lietuvos žydų dailininkų kūrybinio palikimo tyrimų ir aktualizavimo ir plečia visuomenės žinias apie litvakų dailininkus ir jų kūrybą. *Lietuva litvakų kūryboje (2018)*

Naujas kiekybinis ir kokybinis požiūris etapus žydų dailės tyrimuose prasideda XXI a. Į žydų Lietuvoje istorijos monografijas ir kolektyvines studijas *Žydai Lietuvoje. Istorija. Kultūra. Paveldas (2009)* ir *Lietuvos žydai: istorinė studija (2012)* dailės klausimas aptariamas skurdžiai.

2005 m. Vilmos Gradinskaitės apginta disertacija „Litos žydų savimonės aspektai diasporos dailėje“ tapo tam tikru riboženkliais požiūriu į tarpukario žydų dailę – bandant išvesti litvakiškumo paralelę to meto dailininkų kūryboje, žydų dailė traktuojama kaip atskiras vienetas. V. Gradinskaitės įdirbis tarpukario žydų dailės tyrimuose yra didžiausias, reikšmingi jos darbai ne tik asmenų biografijų, bet ir svarbių įvykių rekonstrukcijoje – ji pirmoji išsamiau analizavo N. Arbitblato galerijos veiklą (The Modern Art Gallery of Neemiya Arbit–Blatt in Interwar Kaunas, *Pinkas, Annual of the Culture and History of East European Jewry*, Vol. 1, Vilnius, 2006, p. 168–180), žydų dailininkų parodas (The First Exhibitions of Jewish Artists in Kaunas (1920–1940) from the Art Critic’s Perspective”, *IGGUD Selected Essays in Jewish Studies*, Vol. 3, Jerusalem, 2007, p. 115–129). Aktyviai į tarpukario Lietuvos žydų meno scenos tyrimų lauką įsitraukė 2004

m. įsteigtas Rytų Europos žydų kultūros ir istorijos tyrimų centras, kuriame parengti reikšmingi leidiniai, praturtinusių žydų kultūros tyrimus. Vienas iš jų – straipsnių rinkinys „Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai“ (2010). Šiame leidinyje publikuotą Giedrės Jankevičiūtės straipsnį „Žydų dailininkai tarpukario Lietuvos meninėje kultūroje“ galima vadinti reikšmingiausiu tarpukario Lietuvos žydų dailę pristatančiu tekstu (Giedrė Jankevičiūtė. Žydų dailininkai tarpukario Lietuvos meninėje kultūroje, *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, sud. J. Šiaučiūnaitė–Verbickienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 69–102). Straipsnyje nušviesta ligtolinė istoriografija, apibendrintai supažindinama su pagrindiniais tarpukario Lietuvos žydų dailininkais ir su jais susijusiais meno procesais. Taip pat publikacijoje analizuojamas lietuvių dailininkų ir visuomenės požiūris į žydų menininkus ir jų kūrybą, įvertinamas jų indėlis ir reikšmė tarpukario Lietuvos meniniam gyvenimui, sąlyčio taškai.

Antro XXI a. dešimtmečio pradžia pažymėta turbūt vieno žymiausių tarpukario Lietuvos dailininko N. Arbitblato „sugrįžimu“ – jo kūrinių kolekciją Lietuvos nacionaliniam dailės muziejui perdavė dailininko našlė Regina Resnik. Muziejaus eksponatus papildė daugiau nei keturi šimtai tapybos, grafikos ir skulptūros darbų kolekcija, taip pat dokumentinė archyvinė medžiaga. Visuomenei kolekcija buvo pristatyta parodomis ir Ilonos Mažeikienės sudarytais leidiniais: Arbit Blatas. *Sugrįžimas į tėvynę* (2011), *Arbit Blatas (1908–1999)* (2019).

Didelis postūmis identifikuojant ir įrašant į Lietuvos dailės istorijos didįjį naratyvą menkliau žinomus menininkus, tarp jų ir žydus – keturių tomų *Lietuvos dailininkų žodynas* (*Dictionary of Lithuanian Artists*). Žodyno 3-iajame tome apimančiame 1918–1944 m. laikotarpį supažindinama su Mozės Aizino, J. Benari, Makso Farbmano, I. Joffe, A. Josimo, Elijo Kicelio Kaplano, J. Kazlausko, J. Lipšico, Gitel Lurjytės, I. Štreichmano ir kt. biografijos ir kūrybos faktais. Keletas dailininkų sulaukė ir platesnių jų gyvenimo ir kūrybos aptarimo Juozas Levinsonas Benari (Evelina Bukauskaitė. Juozapo (Josifo) Levinsono–Benari ir Jokūbo (Jankelio) Kazlausko kūryba tarpukario Lietuvos meninio gyvenimo aplinkoje, *Žydų kultūros paveldas: Kasdienybės pasaulis*, 2013); Jokūbas Mesenbliumas (Sikorskaitė Vaida. Jokūbo Mesenbliumo kūryba kaip litvakų tautinės savimonės reiškiny, *Žydų kultūros paveldas: Kasdienybės pasaulis*, 2013), Černė Percikovičiūtė (Violeta Krištopaitė. Dailininkės Černės Percikovičiūtės asmuo ir kūryba, *Kauno istorijos metraštis*, Nr. 14, 2014), Maksas Ginsburgas (Vilma Gradinskaitė. Novatoriška Makso Ginsburgo karikatūra tarpukario Lietuvoje, *Rytai-vakarai: komparatyvistinės studijos*, XII. 2012).

Susidomėjimas litvakų daile matomas ir Lietuvos kolekcininkų bendruomenėje. To atspindys – parodos (Prancūzijos spalvos ir formos: litvakų dailė iš valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus, Lewben Art Foundation ir Lietuvos išeivijos dailės fondo kolekcijų: 2014 08 05 – 2014 09 28, Sveikas, Paryžiaus! Litvakų dailininkų keliais, Kaunas, 2014 m. sausio 30 d. – 2014 m. kovo 30 d.) ir išleisti albumai *Litvakų dailė privačiose Lietuvos kolekcijose* (2015), *Peradresuota: lietuvių ir litvakų tapyba Lietuvos išeivijos dailės fondo kolekcijoje* (2016). Daugiausiai privatūs kolekcininkai koncentruojasi į žinomų litvakų kūrybos kaupimą, jų tarpe tarpukario Lietuvos žydų dailininkų nėra daug, tai – N. Arbitblatas, M. Bandas, Č. Percikovičiūtė, J. Kazlauskas.

Lietuvos žydų kultūros paveldo ir tyrimo procesai koncentruojasi ne tik didžiuosiuose šalies miestuose. Daugelis regionų turi išleidę savo krašto ar miesto žydų istorijai, kultūrai ir paveldui skirtus leidinius. Jų ištakomis galima laikyti *Yizkor* (atminties) knygas. Jas dažniausiai rengia žydai emigrantai, siekdami išsaugoti per holokaustą sunaikintų miestų ir regionų atmintį. Jose pasakojama miesto istorija, kasdienio gyvenimo nuotrupos, judėjimų ir organizacijų veiklos aprašymai, prisimenami iškilūs asmenys, jų gyvenimai ir likimai, holokausto liudijimai. Dažnai tekstai iliustruojami nuotraukomis ir kitais dokumentais. Tokiose knygose išliko ir reti pasakojimai apie menininkus: knygoje apie Švenčionis *Sefer zikaron le-esrim ve-šaloš kehilot še-nehrevu be-ezor Svintsian* (1965) prisimenama Sara Goršenaitė, apie Jonavą *Janove oif di breges fun Vilje; cum ondenk fun di horev-gevorene jidiše kehile in Janove* (1972) – Issaja Kulvianskis ir Dovydas (Alteris) Kaganas.

Jono Umbraso ir Eglės Kunčiuvienės monografijoje *Lietuvių dailininkų organizacijos 1900-1940* (1980), pirmą kartą, kaip specifinis dailėtyros objektas, išryškintas tarpukario dailės institucinis aspektas. Tačiau Lietuvos dailės draugijų istorija plėtojama aplenkiant žydų dailininkų organizacijas ir sambūrius, paliekant žydų dailininkus, tik kaip parodų dalyvius. Pagrindinės monografijos, kuriose analizuojamas Nepriklausomos Lietuvos Respublikos kultūrinis gyvenimas – Jolitos Mulevičiūtės *Modernizmo link: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918-1940* (2001) ir Giedrės Jankevičiūtės *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje, 1918-1940* (2003). Šiose monografijose aptariamas lietuvių dailės modernėjimo procesas, apibūdinamos tarpukario dailės kritikų, parodų žiūrovų, kūrinių pirkėjų ir kolekcininkų nuostatos. Ryškinami dailininko savimonės ir meno uždavinių sampratos pokyčiai. Atskleidžiama politinių, socialinių ir ekonominių veiksnių įtaka dailiosios kūrybos plėtotei.

Gvildinama Lietuvos kūrybinei inteligentijai iškilusi internacionalumo ir tautiškumo dilema, keliama dinamiškos ir Europos vertybėms atviros kultūros reikšmė. Grynai žydų bendruomenės reikmėms kurto meno specifika išryškėja siauresniuose, daugiausiai grafikai skirtuose, tarpukario tyrimuose, tokiuose kaip Juozo Galkaus *Lietuvos plakato istorija* (2015), ar Giedrės Jankevičiūtės *Lietuvos grafika 1918–1940* (2008). Iki šiol sistemiškai nepajudintas žydiškos spaudos grafikos ir taikomosios grafikos temos pažįstamos tik fragmentiškai.

Tikslai ir uždaviniai

Disertacijos tikslas – nuosekliai apžvelgti tarpukario Lietuvos žydų dailės gyvenimą ir jo kūrėjų – tiek vietinių, tiek atvykėlių – veiklą. Išryškinti pagrindines veiklos formas tiek uždarame bendruomenės gyvenime, tiek integruojantis į bendrą Lietuvos dailės lauką. Apibūdinti žydų dailės vietą bendrame to meto dailės gyvenimo kontekste, akcentuojant žydų dailininkų integracijos atvejus.

Tikslui pasiekti išsikelti šie pagrindiniai uždaviniai:

5. Išryškinti pagrindinius žydų dailės gyvenimo raidos etapus, jų specifiką;
6. Aprašyti žydų dailės gyvenimo organizacijas, jų pasirinktas veiklos sritis ir strategijas;
7. Pristatyti pagrindinius Lietuvos žydų dailės lauko dalyvius, papildant ir/ar atskleidžiant jų asmenines ir kūrybines biografijas;
8. Identifikuoti žydų dailininkų, kaip atskiros grupės, veikimo modelius, aptarti jų taikymą bendro Lietuvos dailės gyvenimo kontekste;

Tyrimo ištekliai

Šalia jau žinomų ir tyrinėtų tarpukario Lietuvos žydų dailininkų meno kūrinių, saugomų Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejuje, Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, Lietuvos nacionaliniame muziejuje, Šiaulių „Aušros“ muziejuje, šiame darbe pasitelkiama nauja vizualinė medžiaga – reprodukcijose užfiksuoti neišlikę kūriniai. Šiame darbe taip pat gausiai remiamasi periodine spauda: tarpukariu surengtų personalinių ir grupinių dailės parodų bei bendrų meno ekspozicijų recenzijomis, amžininkų pasisakymais žydų dailės klausimais. 1918–1940 m. periodika yra svarbi ne tik

atgimstančios valstybės formavimuisi, bet ir kaip to meto visuomenės sąmonės atspindys. Lietuviškų periodinių 1918–1940 m. leidinių, kuriuose buvo recenzuojamos parodos, pristatomi dailininkai ir organizacijų veikla, išsakoma nuomonė įvairiausiais meno gyvenimo klausimais, publikuojamos reprodukcijos buvo gana nemažai: *Bangos* (1932), *Kultūra* (1923–1941), *Menas* (1920), *Naujoji Romuva* (1931–1940), *Naujas žodis* (1925–1933), *Pradai ir žygiai* (1926–1927), *Židinys* (1924–1940), *Vairas* (1914–1915, 1923–1924, 1929–1940), *XX amžius* (1936–1940), *7 meno dienos* (1927–1934) ir kt. Nors visu tarpukario periodu Lietuvoje nebuvo specializuoto kultūrai skirto periodinio leidinio jidiš kalba, tačiau šios temos nagrinėtos literatūriniuose almanachuose, kurių tarpukariu buvo virš dvidešimtys. Dailės klausimai ir reprezentacija buvo aptarti žurnale *Di vispe* (Sala, 1921–1923), almanachuose *Kveitn* (*Gėlės*, 1922) *Mir Aleyn* (*Mes patys*, 1930), *Šliachn* (*Keliai*, 1932), *Brikn* (*Tiltai*, 1937.), *Bleter* (*Lapai*, 1938, 1940), *Naje Bleter* (*Naujieji lapai*, 1939), *Ringn* (*Žiedai*, 1940). Į almanachų kūrimą buvo įtraukiami dailininkai, daugiausia viršelių apipavidalinime. Tautiečių menininkų paslaugomis kuriant leidinių estetinį vaizdą naudojosi ir įvairios leidyklos („Licht“, „Jidiš“, „Kultur“, „Mir aleyn“) ar organizacijos (Kultur Lige, Žydų istorijos ir etnografijos draugija, Žydų švietimo draugija Lietuvoje, Oze, Ort). Kultūros temos neaplenkė ir didžiausių šalies dienraščių jidiš kalba puslapių: *Di jidiše štime* (*Žydų balsas*, 1919–1940) ir jo savaitgalio priedo *Di velt* (*Pasaulis*, 1924–1925), *Folksblat* (*Liaudies laikraštis*, 1930–1940) ir žydų laikraščių lietuvių kalba *Mūsų garsas* (1924–1925); *Apžvalga* (1935–1940). Svarbiu informacijos šaltiniu yra Lietuvoje leista spauda rusų kalba: *Вольная Лувва* (*Laisvoji Lietuva*), *Понедельник* (*Pirmadienis*), *День* (*Diena*), *Ехо* (*Aidas*) ir kt. Daug dėmesio Lietuvos ir Lietuvos žydų dailės gyvenimui skyrė Rygoje leistas *Сегодня* dienraštis. Tyrimui pasitelktos publikacijos iš Latvijos, Lenkijos, Prancūzijos, Švedijos, Vokietijos, JAV ir kt. periodinių leidinių, leidę rekonstruoti ir patikslinti, kai kuriuos Lietuvos žydų dailininkų kūrybos ir biografijos faktus.

Disertacijoje naudojama archyvinė medžiaga saugoma: Lietuvos centriniame valstybės archyve, Lietuvos literatūros ir meno archyve, Kauno regioniniame valstybės archyve, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje, Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje ir Kauno technologijos universiteto bibliotekoje. Tyrimo eigą sunkina fragmentiškas žydų kultūros artefaktų ir susijusių dokumentų palikimas. Antrojo pasaulinio karo metu sunaikinta didelė dalis žydų kultūros paveldo, o likusi dalis, kurią išsaugojo spėjė išsigelbėti asmenys, išsklaidyta po įvairius pasaulio muziejus, archyvus ir bibliotekas. Tiek atskirų asmenų

biografijoms, tiek įvykių tikslinimui naudotos prieigos prie šaltinių saugomų YIVO žydų tyrimų instituto Niujorke, Jungtinių Amerikos Valstijų Holokausto memorialinio muziejaus Vašingtone, Jad Vašem Holokausto tyrimų centro Jeruzalėje archyvuose.

Metodai

Disertacijoje pasitelkiami istoriografinis ir socialinės dailės istorijos metodai, padedantys nušviesti žydų meninio gyvenimo raidą, organizacinius kūrybos pristatymo visuomenei aspektus, dailininkų būrimosi principus, žydų dailės vertinimą, žydų dailininkų integraciją Lietuvos ir Vakarų kultūrą. Žydų dailės gyvenimo tyrimas atskleidė daug naujų, iki šiol nepažintų ar žinomų tik fragmentiškai, dailės gyvenimo dalyvių: tiek dailininkų, tiek kultūrinio gyvenimo organizatorių. Siekiant kuo plačiau atskleisti jų gyvenimų istorijas ir istorines, politines, socialines ir kultūrines sąlygas lėmusias jų formavimąsi – taikomas biografinis tyrimo metodas. Pristatant naujus kūrinius atlikta jų atribucija. Vizualinių šaltinių analizei pasitelkiami ikonografijos ir ikonologijos metodai, taip pat formos analizė. Šių priemonių naudojimas suteikia galimybę identifikuoti meno kūrinius, atskleisti kūrinių prasmę istoriniame ir kultūriniame kontekste.

Ginamieji teiginiai

- Tarpukario Lietuvos žydų dailės raida turi aiškius etapus, kuriuos lėmė politinės, istorinės, kultūrinės aplinkybės ir lyderio savybių turinčių talentingų asmenų pasirodymas Lietuvos dailės lauke.
- Žydų politinės, tautinės ir kultūrinės autonomijos laikotarpio meninis gyvenimas daugiausiai koncentravosi diasporos aplinkoje ir orientavosi į vokiškąją ir rusiškąją tradicijas tiek organizaciniu, tiek kūrybos formų požiūriu. Vokiškoji įtaka susiformavo dėl Pirmo pasaulinio karo metais užmegztų glaudžių ryšių su vokiečių žydų menininkais. Rusijoje vyravusių modernizmo tendencijų sekimas atkeliavo kartu su žydų dailininkais, grįžusiais į Lietuvos Respubliką po privalomojo 1915 m. iškeldinimo į Rusijos Imperijos gilumą. Taip pat šią įtaką pagilino ir bendros modernios žydų kultūros orientacija į rusiškąsias modernizmo dailėje formas.
- 1929–1933 m. – produktyvus Lietuvos žydų dailininkų veiklos laikotarpis, pasižymėjęs kultūrinių veiklų gausa ir įvairove. Šalies dailės gyvenime

sėkmingai integravosi vietiniai žydų dailininkai atstovaujantys naujas dailės tendencijas atsivežtas iš Paryžiaus ir dailininkai užsiimančios populiariaja, į masinį vartojimą orientuota, dailės sritimi, kaip karikatūra. Laikotarpis išskirtinas, dėl vietinių žydų dailininkų pastangų etniniu pagrindu sutelkti ir pristatyti dailininkus. Žydų dailės konsolidacija tiesiogiai siejasi su literatūriniais sambūriais.

- 4 deš. 2 p. žydų dailininkų bendruomenės diferenciacija atspindi įsitraukiant į draugijas ne etniniu, o ideologiniu pagrindu. Laikotarpiui būdinga žydų dailininkų integracija į Lietuvos dailės gyvenimą. Vienietinės tautinio nacionalizmo apraiškos neįtakoję žydų dailininkų veiklos ir kūrybos.
- Lietuvos žydų dailininkų veiklai būdingos ne tik asimiliacijos tendencijos, jie buvo angažuoti ir veikimui savo bendruomenės rate.

Darbo naujumas

Ši disertacija yra pirmasis bandymas sistemiškai apibendrinti žydų dailės gyvenimą tarpukario Lietuvos Respublikoje. Disertacijoje pateikta nauja faktinė informacija leidžia naujai pažvelgti į Lietuvos žydų dailės meninių idėjų ir meno veikėjų migracijos, įtakų klausimus. Ankstesni, Lietuvos žydų dailę apimančios ar jos procesus įtraukiantys, tyrimai arba orientavosi į ketvirtą dešimtmetį, kai žydų dailė išsiskleidė, arba buvo nukreipti į pavienių asmenybių kūrybinės biografijos rekonstrukciją. Šiame tyrime sutelktas dėmesys į žydų dailę trečio dešimtmečio pirmoje pusėje, žydų kultūrinės autonomijos metus, kai buvo padėtas pagrindas tolesniam žydų kultūros augimui. Tyrimo metu rekonstruotas Žydų tautinės ir kultūrinės autonomijos laikotarpis Lietuvoje, šiuo laikotarpiu (1919–1924) vykę dailės procesai, nustatyti jų dalyviai. Pirmą kartą atskleista Žydų tautos tarybos Kultūros sekcijos ir organizacijos *Kultur Lige* veikla dailės srityje. Disertacijoje supažindinama su iki šiol nežinomų dailininkų Saros Goršenaitės, Feigos Bliumbergaitės biografijomis ir kūryba. Pristatoma, iki šiol tik kaip atskiras faktas žinota, bet netyrinėta, Issacharo Ber Rybacko Kauno laikotarpio kūryba, pirmą kartą identifikuojami ir viešinami jos vizualiniai šaltiniai. Pateikiama išsami karikatūristo Lazario Kagano atvejo studija. Naujais faktais papildyta Neemijos Arbitblato *Meno galerijos* istorija, pateikta šios galerijos lyginamoji analizė su Vakarų Europoje jo kolegų įsteigtomis galerijomis. Remiantis iki šiol netyrinėta medžiaga – žydų spaudos grafikos pavyzdžiais – knygų iliustracijomis, nušviestos žydų literatūros ir dailininkų bendradarbiavimo gijos, suteikusios impulsą taikomosios grafikos plėtotei

diasporos meninėje kultūroje. Atskleidžiant žydų dailininkų integraciją į tarpukario Lietuvos meninį kontekstą, atkreiptas dėmesys į antisemitizmo ekscesą Lietuvos meniniame gyvenime. Prieduose pateikiami iki šiol neviešinti, kultūros istorijos naratyve nefunkcionavę vizualiniai šaltiniai iš Lietuvos atminties institucijų (muziejų, archyvų, bibliotekų) rinkinių.

Darbo struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, trys dėstymo dalys, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas, iliustracijos bei jų sąrašas. Įvade apibrėžimas tyrimo objektas, jo chronologinės bei geografinės ribos, tikslas, uždaviniai, apibrėžiamas darbo aktualumas, mokslinis naujumas, pateikiami ginamieji disertacijos teiginiai, pristatomi taikyti tyrimų metodai, jų tikslingumas. Apžvelgiami atlikti tyrimai disertacijos tema.

Tyrimo rezultatai apibendrinami išvadose. Prieduose pateikiamas literatūros ir šaltinių sąrašas, vaizdinė medžiaga, iliustruojanti pristatomus įvykius ir aptariamų dailininkų kūrybą. Iliustracijose pirmą kartą rodomi dailininko I. B. Rybacko taikomosios grafikos pavyzdžiai sukurti Kaune 1922 m., taip pat archyvinės ir spaudoje reprodukuotos žydų dailės gyvenimo įvykius įamžinančios nuotraukos, meno kūrinių reprodukcijos.

1 dalis: 1919–1924 m.: nacionalinės dailės pradai žydų politinės autonomijos metais

Šioje disertacijos dėstymo dalyje remiantis naujais archyviniais, faktografiniais ir ikonografiniais šaltiniais rekonstruojamas daugiasluoksnis žydų politinės, tautinės ir kultūrinės autonomijos veikimo Lietuvoje laikotarpio, nuo įteisinimo 1919 m. iki Žydų reikalų ministerijos panaikinimo 1924 m., meninis gyvenimas. Šis periodas pasižymėjo meninės veiklos spektru: parodos, taikomoji grafika (knygų dizainas, plakatai ir kt.), teatro dailės sfera. Išskiriant pagrindinius jo organizatorius Žydų tautos tarybos Kultūros sekciją ir švietimo–kultūros organizaciją *Kultur Lige*. Analizuojama abiejų institucijų struktūra, veikla, pristatomi dalyviai ir organizatoriai, apibendrinama meninės raiškos specifika.

Atskiru skyriumi pirmą kartą pristatoma Žydų tautos tarybos Kultūros sekcijos veikla. Jos iniciatyva buvo bandyta surengti Lietuvos žydų dailininkų parodą 1921 m. Berlyne. Taip pat Kultūros sekcija pažindino Kauno publiką su jaunais, perspektyviais menininkais, bandė formuoti žydų dailininko, kaip modernaus ir europietiško kūrėjo, įvaizdį. Kultūros sekcija pasirinko profesionaliosios dailės protegavimo strategiją, nukreiptą į vietinių dailininkų pristatymą

užsienyje, jų parodų rengimą Lietuvoje. Į savo globą paėmusi keletą jaunų menininkų sekcija sudarė sąlygas jiems prisistatyti ir projektavo žydų meninio gyvenimo tęstinumą. Nutrūkusi politinė žydų autonomija pristabdė organizuoto Lietuvos žydų meninio gyvenimo formavimąsi. Žydų kultūriniame gyvenime vykę procesai domino menką tiek žydų, tiek juo labiau lietuvių visuomenės dalį; didesnę dėmesį į juos kreipė tik nuosekliai kultūros raidą stebėję asmenys, daugiausia meno kritiko ambicijų turėję intelektualai, o ne patys dailininkai.

Taip pat šioje dalyje pristatoma daugiausiai prie modernaus žydų meno vystymosi prisidėjusi *Kultur Lige* draugija. Organizacijos nuopelnai ryškiausi švietimo sistemos, knygų leidybos ir apipavidalinimo srityse. Jos diegiamus meninės estetikos principus reprezentavo atvykę avangardo menininkai, Lietuvoje daugiausiai dirbę spaudos dizaino ir teatro dailės sferose. Laikotarpis po Pirmojo pasaulinio karo Europoje pasižymėjo ypatingu gyventojų mobilumu: kareiviai, karo pabėgėliai grįžo į gimtąsias vietas, kiti žmonės, priešingai, dėl politinių, ekonominių priežasčių turėjo palikti savo šalis ir ieškoti prieglobsčio svetur, emigruoti. Kaunas tapo svarbiu tranzito miestu, vienu patogiausių maršrutų keliaujant iš rytų į vakarus. Laukdami vizų ir kitų dokumentų, reikalingų vykstant toliau į Vakarų Europą, Jungtines Amerikos Valstijas ar kitas šalis, Kaune laikinai buvo apsistojęs nemažas būrys žydų literatų, žurnalistų, teatralų ir menininkų. Dauguma jų naudojo galimybę pabėgti iš sudėtingų gyvenimo sąlygų Sovietų Rusijoje ar Ukrainoje. Vieni užtruko vos keletą mėnesių, kiti metus ar ilgiau. Atvykėliai suvaidino svarbų vaidmenį XX a. 3 deš. pradžios Lietuvos žydų kultūriniame gyvenime. Didžiąją daugumą Kaune reziduojančių žydų kultūros veikėjų sudarė literatai: Abraomas Rozinas (1878–1942), žinomas slapyvardžiu Ben Adir; Dovydas Bergelsonas (1884–1952); P. Kaganovičius slapyvardžiu Der Nister (hebr. Paslėptasis); Nochemas Štifas (1879–1933) slapyvardžiu Bel Dimyen (hebr. Svajotojas); Leibas Kvitko (1890–1952); Zeligas Kalmanovičius (1885–1944) ir daug kitų. *Kultur Lige* modernios žydų kultūros estetinius siekius Lietuvoje skleidė iš Kijevo atvykę ten veikusios organizacijos Meno sekcijos steigėjų grupėje dalyvavę – Issacharas Ber Rybackas ir Maksas Kaganovičius. Atvykę kultūros veikėjai Lietuvoje pradėjo dalyvauti kultūrinėje ir visuomeninėje veikloje. 1920 m. pradėtas leisti laikraštis jidiš kalba *Nays* (*Naujienos*), o nuo 1921 m. – leidykla „Licht“ (jid. Šviesa). Aplink ją susibūrė atvykę ir vietiniai literatai, taip pat Kijeve buvusios *Kultur Lige* nariai. M. Kaganovičiaus veikla daugiausiai siejosi su Kaune veikusia Žydų vaidybos studija.

Ne visas, ir ne visų, žydų dailininkų gyvenimas vyko uždarame diasporos rate. Trečiame skyriuje pristatytas išskirtinis Juozo Levinsono–Benari asimiliacijos ir integracijos lietuviškame kultūros gyvenime atvejis. Per kūrybos pavyzdžius ir biografinius faktus, atskleidžiamas dinamiško ir platesnio, neapriboto etnine prigimtimi kūrėjo pavyzdys, parodantis šio laikotarpio žydų dailininko bandymą integruotis į Lietuvos kultūrą.

2 dalis: 1929–1933 m.: žydų dailės įsitvirtinimas

Šio periodo analizė išryškina ypatingai aktyvų žydų dailės gyvenimo laikotarpį, pasižymėjusį kultūrinio gyvenimo įvairove. Parodų rengimo kontekste išsiskiriamos: žydų dailininkų grupinės parodos 1929, 1931 ir 1932 m., kosmopolitiška Neemijos Arbitblato moderni *Meno galerijos* veikla ir atvejo studija – karikatūristo bei šaržų kūrėjo Lazario Kagano komercinis–parodinis gyvenimas. Pristatoma žydų menininkų kūryba taikomosios grafikos srityje, taip pat monumentalistikos atvejis.

Pakilimas žydų meniniame gyvenime išryškėja po pauzės, apimančios 1924–1928 m. laikotarpį. Tais metais spalvingas XX a. 3 deš. pradžios žydų dailės gyvenimas buvo sulėtėjęs. Daugiausiai vyko jaunų menininkų debiutai. Šiuo periodu svarbiausi žydų dailės integracijai – pirmuosius kūrybinius bandymus Kauno publikai pristatę jaunieji žydų dailininkai. M. Bandas, N. Arbitblatas ir Hiršas Markus buvo įtraukti į suaktyvėjusius bendrus Lietuvos kultūros modernizacijos procesus.

Atskiru skyriumi nagrinėjamas Lietuvos žydų dailininkų sambūris rengiant bendras parodas. Pirmoji įvyko 1929 m. gruodžio 1–15 d. Parodoje dalyvavo 16 šalyje tuo metu gyvenusių ar laikinai apsistojusių kūrėjų: 4 skulptoriai ir 12 tapytojų ir buvo pristatyti 105 meno kūriniai. Surinkti skirtingas stilistines kryptis atstovaujantys ir plataus išsilavinimo spektro autoriai: Kauno meno mokyklos auklėtiniai – Bekeris, Maksas Leiba Ginsburgas (1909–?), I. Jofe, J. Lipšicas, Šerenzonas, menininkai išsilavinimą įgiję Prancūzijoje – H. Markus, Jokūbas Kazlauskas; Belgijoje – Šolomas Feigenzonas (1881–1942 (?)); Italijoje – Levinsonas, Kazlauskas, Vokietijoje – S. Goršenaitė, ir savamoksliai dalyviai – D. Kaganas, R. Kacienė, D. Labkauskas, I. Lipšės, Vidgeravičius. Apie dailininko M. Ceslerio išsilavinimą žinių nepavyko aptikti. Jungimosi procesas buvo tendencingas tik truputį vėlesnis nei aplinkinėse valstybėse. Latvių kolegos gerokai lenkė lietuvių – buvo aktyvesni buriantis į grupes, o bendras parodas organizavo jau nuo 1920 m. Stiprią žydų dailininkų, kolekcionierių ir dailės kritikų bendruomenę sutelkė Lenkijoje 1923 m.

susibūrusi „Žydų dailės skatinimo draugija“ (lenk. „Żydowskie Towarzystwo Krzewienia Sztuk Pięknych“, jid. „Jidisze Gezelschaft cu Farszprejtn Kunst“). Prielaidos Lietuvos žydų dailininkų grupinėms parodoms kilo iš žydų literatų ir menininkų sambūrio. Apie 1926 m. Kaune pradėjusi burtis literatų grupė „Mir Aleyn“ („Mes patys/vieni“) jau 1927 m. įsteigė leidyklą tuo pačiu pavadinimu. Šios leidyklos aplinkoje susibūrė vietinių žydų literatų, menininkų ir kitų kultūros veikėjų žiedas. „Mir aleyn“ buvo dėmesinga ir estetiniam leidžiamų knygų pateikimui, nuo pirmųjų leidinių bendradarbiavo su žydų menininkais. 1931 m. atidaryta grupinė Lietuvos ir Latvijos žydų meno paroda Kaune, kuri, su nedideliais pakeitimais, 1932 m. perkelta į Rygą.

Kaip dar vienas dinamiško Lietuvos žydų kultūrinio gyvenimo liudijimų pasitelktas Neemijos Arbitblato *Meno galerijos*, veikusios Kaune pavyzdys. Arbitblato galerijos ištakas galima sieti su *Académie Lhote* Paryžiuje, kurioje dailininkas studijavo 1927–1928 m. Akademijoje vyravusi aplinka, inspiravo pirmuosius Arbitblato žingsnius modernaus meno sklaidoje. Ir ne vienam Arbitblatui: jo bičiulis Samuelis Greenburgas (1905–1980) 1931 m. Čikagoje atidarė *The Little Gallery*, o 1928–1929 m. akademijoje studijavusi australė Dorothea Foster (Dorrit) Black (1891–1951) grįžusį į Sidnėjų 1931 m. įkūrė *Modernaus meno centrą* (Modern Art Centre) – pirmąją tik moderniam menui skirtą meno galeriją Australijoje. Per devynis veikimo mėnesius, nuo 1932 metų rugsėjo iki 1933-ųjų gegužės, lankytojai turėjo galimybę iš arčiau pažinti įvairių šalių menininkus, susipažinti su skirtingomis meno formomis ir stiliais. Nuolatos vykstančios parodos įnešė dinamikos į laikinosios sostinės gyvenimą, skatino pasitempti kitų parodų organizatorius. Arbitblato apsisprendimas rodyti skirtingo turinio parodas apeliavo į labai įvairų žiūrovą, ir deja, modernaus meno puoselėjimui skirtoje erdvėje, didžiausio pasisekimo sulaukė japoniškos graviūros ir „Zinaidos“ fotosalono žymių asmenų nuotraukos. Įtakos tolimesniam Lietuvos meninio gyvenimo vystymuisi, trumpai blykstelėjusi, galerija nepadarė. Didžioji dalis pristatytų autorių nebuvo nauji ar nei kiek negirdėti ir nevisai pateiktai kūrybai galima buvo taikyti „modernumo“ apibūdinimą. Be žydų dailininkų parodose buvo vos keli latviai, lietuviai. Gal didžiulėje parodų ir renginių pasiūloje Arbitblato *Meno galerija* neatlaikė konkurencijos, o gal išseko užsidegimas vykdyti daug laiko, pastangų ir pinigų reikalaujančią veiklą.

Šioje dalyje pateikiama karikatūristo Lazario Kagano atvejo studija parodo, kaip masinės, pramoginės kultūros populiarumas padėjo žydų dailininkui įsilieti į tarpukario Lietuvos gyvenimą, komentuoti ir vertinti visuomenės, politikos, sporto, teisės saugos įvykius ir asmenybes.

Kagano kūrybinio palikimo analizė susideda iš jo darbų spaudoje ir parodinės veiklos aptarimo. Vykdamas disertacijos tyrimą rasta naujų L. Kagano biografijos detalių (gimimo vieta, šeima), kūrybinio palikimo aptarime pateikiama naujų faktų apie jo parodas ir publikacijas spaudoje, taip pat pirmą kartą pristatomas Danijoje išleistas 100 žymių skandinavų šaržų albumas. Kaganas užėmė itin sėkmingą komercinio meno nišą, jo veikla neapsiribojo Lietuva, apėmė ir kaimynines Baltijos šalis bei Skandinavijos kraštus, paversdama dailininką transnacionaline, etnines ribas peržengiančia meno figūra.

Kaip dar vienas etnine kilme neapribotos kūrybos pavyzdys pateikiamas vienintelis tarpukario Lietuvoje viešojo erdvėje įgyvendintas žydų skulptoriaus kūrinys – Makso (Mordechajaus) Farbmano (1886–1950) Nepriklausomybės paminklas Salako miestelyje. Jis buvo pastatytas, iškilmingai atidengtas ir pašventintas 1930-aisias Vytauto Didžiojo metais. Tais metais šalyje nuvilnijo paminklų Vytautui Didžiajam ir Nepriklausomybei statymo banga. Bendras paminklų skaičius viršijo šimtą. Šioje gausoje Farbmano kūrinys išsiskiria ir ikonografija, ir stilistika. Garsaus Vienos skulptoriaus paminklą galima laikyti dailininko integracijos į Lietuvos meninį kontekstą apraiška, nors tai ir buvo vienetinis, proginis projektas, vėliau dailininkas čia savo kūrybinės veiklos nebevystė. Tačiau žydų skulptoriaus sukurtas monumentas liudija jo autoriaus duoklę gimtajam kraštui, jo idėjines nuostatas, Lietuvos valstybingumo, jos istorijos įamžinimo palaikymą. Iš lietuvių pusės, tai daugiau pragmatinės aplinkybės, pasinaudoti nesudėtingai pasiekiamomis profesionalaus skulptoriaus paslaugomis. Taip pat Farbmano atvejis svarbus, nes kalbama ne apie Kauno, bet apie provincijos dailės gyvenimą.

3 dalis: 1934–1940 m.: žydų dailės integracija į Lietuvos dailės gyvenimą

Šioje dalyje tiriama žydų dailininkų padėtis Lietuvoje nuo 1934 iki 1940–m. Analizuojami pagrindiniai šio laikotarpio žydų dailės procesai ir kūrėjai. Nagrinėjami integracijos į lietuvišką dailės gyvenimą aspektai: įsitraukimas į organizacijų ir draugijų veiklą, taip pat aktyvus dalyvavimas bendrose parodose. Pristatomos vietinių ir iš užsienio atvykusių menininkų parodos. Analizuojamas 1935 m. antisemitizmo Kauno parodiniame gyvenime atvejis. Apibendrinama Lietuvos žydų dailininkų padėtis bendrame Europos dailės kontekste.

Nuo 4 dešimtmečio vidurio į žydų dailininkų gretas įsilieja nauja dailininkų, užaugusių ir susiformavusių jau nepriklausomoje Lietuvoje, karta. Jaunosios kartos identitetas nesisiejo tik su etnine kilme. Žydų dailininkų galimybės mokytis dailės ir įsidarbinti pagal

specialybę arba bent artimame kultūros lauke buvo ribotos, tuo jie nesiskyrė nuo lietuvių dailininkų. KMM diplomai suteikdavo ir pedagoginį laipsnį, todėl daugelio dailininkų pagrindinis darbas buvo dailės disciplinų dėstymas įvairiose žydų ugdymo sistemos įstaigose. Iš lietuviškų valstybinių įstaigų, kuriose dirbo dailininkai žydai, galima paminėti tik Valstybės teatrą, kuriame dekoratoriaus pagalbininku dirbo Zelmanavičius, spektakliui *Mignon* 1926–1927 m. scenografiją sukūrė Levinsonas-Benari. Žydų dailininkai visu tarpukario laikotarpiu neturėjo jokių valstybinių užsakymų, nedalyvavo konkursuose, nedirbo lietuviškose leidyklose. Plačiausią kūrybinę reprezentaciją pasiekė karikatūristai Ginsburgas ir Kaganas, kurių darbai buvo spausdinami laikraščių ir žurnalų puslapiuose.

Didžiausias šio periodo pokytis – žydų dailininkų įsitraukimas į Lietuvoje veikusias dailininkų organizacijas ir jų veiklą. Jau nuo pirmos Lietuvos dailininkų sąjungos parodos, vykusios 1935 m. gruodžio 15 d. – 1936 m. vasario 2 d. Vytauto Didžiojo muziejuje, buvo matyti, kad tautinė dalyvių sudėtis proporcingai atspindėjo bendrą Lietuvos dailės gyvenimą. Parodoje iš 60 eksponuotų menininkų – 10 žydų tautybės. Tai pirmas kartas, kai tokiu santykiu žydų menininkai reprezentuojami Lietuvoje vykusioje bendroje parodoje. Aktyviai įsitraukė įvairių kartų žydų dailininkai, vyresniems galima priskirti Bekerį, Kazlauską, panevėžietį Feigenzoną, jaunąją kartą atstovavo Fainšteinas ir Percikovičiūtė, taip pat eksponavosi ir rečiau matomi Mozė Aizinas, Markus, Štreichmanas. Parodoje rodyti ir penki, 1933 m. mirusio, Mesenbliumo paveikslai. Ryškiai šiuo laikotarpiu atsiskleidžia žydų dailininkės aktyviai įsitraukusios ne tik bendras dailės organizacijas, bet labiausiai į Moterų dailininkių draugijos veiklą. 1937 m. Pirmoje Lietuvos moterų dailės parodoje dalyvavo: Černė Percikovičiūtė, Liuba Kenskytė–Šaltuperienė, Gitel Lurjytė.

Šioje dalyje analizuojama antrajai 4 dešimtmečio pusei būdinga sėkminga žydų dailininkų integracija į Lietuvos meninį gyvenimą, dalyvavimas parodose, įsitraukimas į dailininkų institucijų veiklą. Tačiau padėtis nebuvo tokia vienareikšmiška. 4 deš. valstybėje stiprėjantis nacionalizmas ir dažnėjančios antisemitizmo apraiškos palietė ir dailės gyvenimą. Didžiausią konfliktą dailės gyvenime sukėlė atsisakymas įtraukti Lietuvos žydų dailininkus į 1935 m. vykusią *Lietuvių meno apžvalginę parodą*. 1935 m. rugpjūčio 12 d. – rugsėjo 12 d. Vytauto Didžiojo muziejaus rūmuose, pirmojo Pasaulio lietuvių kongreso proga, vykusios parodos organizatoriais buvo Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento Meno komisija, kuriai pirmininkavo M. K. Čiurlionio galerijos direktorius Paulius Galaunė (1890–1988). Į 4 deš. pabaigą

stiprėjantis antisemitizmas daugiau dailės gyvenime nepasireiškė. Kitų Europos valstybių kontekste, Lietuvos žydų dailininkų padėtis buvo nelyginamai geresnė. 1933 m. Vokietijoje į valdžią atėjus naciams buvo pradėtas tikslingas žydų kilmės asmenų išstūmimas iš valstybinių kultūros įstaigų. Iš universitetų, teatrų, orkestrų, leidyklų ir muziejų atleisti kultūros atstovai savo kūrybą galėjo eksponuoti tik specialiose Žydų kultūros federacijos (Jüdischer Kulturbund (Kubu)) organizuotose renginiuose. 1933 m. Vokietijoje įkurta organizacija, kuriai egzistuoti buvo leista, norint paslėpti nacių agresiją nukreiptą prieš žydų tautą. Organizacija po kelių metų vienijo 50 tūkstančių narių. Nuo įkūrimo 1933 m. iki Krištolinės nakties pogromo 1938 m. (po jo, organizacijos veikla beveik nevyko, organizacijos veikla galutinai nutrūko 1941 m.) buvo surengta virš 8000 tūkstančių koncertų, spektaklių, paskaitų, dailės parodų ir kt. Taip pat Lietuvos žydų dailininkai nepatyrė tokio sukrėtimo, kaip jų kolegos Latvijoje, kur 1934 m., po Karlio Ulmanio (1877–1940) perversmo, nuo 1927 m. veikusi „Žydų vaizduojamojo meno draugija“, turėjusi savo patalpas ir jungusi apie 30 narių, buvo likviduota.

IŠVADOS

- 1) Tarpukario Lietuvos žydų meninės kultūros raida turi aiškius etapus nulemtus politinių ir istorinių aplinkybių. Etapai turi aiškias ribas, pagrindinius veikėjus ir dominuojančias stilistines kryptis. Pirmas, Žydų politinės, tautinės ir kultūrinės autonomijos laikotarpis 1919–1924 m. pasižymėjo plačiu žydų meninės veiklos barų spektru: parodos, taikomoji grafika (knygų dizainas, plakatai ir kt.) ir meno gyvenimo dalyvių įvairovė. Šiuo periodu aktyvūs kūrėjai susiformavo karo metais ir atėjo iš dviejų skirtingų meninių aplinkų – Vokietijos ir Rusijos/Ukrainos. Atvykę į Lietuvą menininkai rėmėsi karo metu juos veikusia menine patirtimi ir studijomis, kur vyravo naujos, avangardinės dailės ieškojimai, kubistinės, kubofuturistinės, ekspresionistinės stilizacijos. Svarbus momentas – tuo periodu Kaune susitelkė iš Vilniaus dėl antisemitinių išpuolių pasitraukę vilniečiai B. Cukermanas, Zelmanovičius, J. Mesenbliumas, Levinsonas Benari M. Kodkine, sustiprinę žydų meninės pajėgas Lietuvos respublikoje. Dar vienas svarbus šio laikotarpio žydų meninio gyvenimo bruožas – moterų dailininkų įtraukimas į žydų menininkų ratą. S. Goršenaitės ir F. Blumbergaitės įvertinimas instituciniu lygmeniu – progresyvus modernios bendruomenės ženklas.

- 2) Žydų politinės, tautinės ir kultūrinės autonomijos laikotarpio meninio gyvenimo orientaciją į vokiškąją tradiciją formavo meno organizavimu užsiėmusi Žydų tautos tarybos Kultūros sekcija, kurios vadovas Leo Deutchlanderis, rėmėsis asmeninėmis pažintimis tęsė Pirmo pasaulinio karo metais užmegztus ryšius su vokiečių žydų menininkais. Kryptį į Berlyną diktavo ir tuometinėje Veimaro respublikos sostinėje susiformavęs modernios žydų kultūros židinys, kurį sudarė žydai iš Rytų Europos. Šio laikotarpio žydų menininkų laikysena Lietuvoje buvo gana uždara, koncentravosi diasporos aplinkoje ir nedaug komunikavo su lietuvių bendruomene;
- 3) Antrasis laikotarpis, apimantis 1929-1933 m. Lietuvos žydų dailės gyvenimą apibrėžtas aktyvios dailininkų veiklos rėmais: nuo pirmosios žydų dailininkų parodos 1929 m. iki Arbitblato galerijos uždarymo 1933-ais. 1929-1933 m. - produktyviausias Lietuvos žydų menininkų veiklos laikotarpis, pasižymėjęs kultūrinių veiklų gausa ir įvairove, pastangomis sutelkti ir prisistatyti. Šiuo laikotarpiu dailės kritikoje susiformavo žydų dailės, kaip modernios dailės traktavimas. Žydų dailininkai sėkmingai integravosi Lietuvos masinės pramoginės kultūros baruose, Kaganas, M. Ginsburgas išgarsėjo kaip karikatūrų, šaržų kūrėjai ne tik Lietuvoje, bet ir Baltijos kaštuose bei Skandinavijos šalyse.
- 4) 4 deš. žydų dailės gyvenime dominuoja, jau nepriklausomoje Lietuvoje susiformavusi žydų menininkų kartos, integracija į Lietuvos dailininkų draugijas, jų parodas. Žydų dailės gyvenimo diferenciaciją įtakojo ir pasirinktos ideologinės pozicijos, kas lėmė jų pasirinktas kūrybos sritis ir stilistiką. Pavyzdžiui, Chaimo Mejerio Fainšteino ir Zalės Bekerio polinkis į politinę kairę atsispindėjo ir jų veikloje ir kūryboje.
- 5) Žydų dailininkai tarpukariu buvo angažuoti bendram veikimui, nors ir nesukūrė oficialios savo organizacijos. Tyrimo metu išryškėjo trys Lietuvos žydų dailininkų kolektyvinio sambūrio atvejai: instituciniu lygmeniu vykdyta kultūros politika, kurią 1920-1924 m. stengėsi įgyvendinti Žydų tautos tarybos Kultūros sekcija; visuomeniniu pagrindu susibūrę menininkai ir kultūros veikėjai, siekę reprezentuoti tautiniu identitetu paremtą kūrybą; ir Neemijos Arbitblato iniciatyva įsteigta *Meno galerija*. Pirmuoju atveju siekta pristatyti Lietuvos žydų menininkų kūrybą užsienyje, antruoju – koncentruotis į bendruomenės ratą šalies viduje, o trečiuoju - galerijos veikimo principas ėmėsi stilistinė-meninė orientacija ir tikslo vienyti žydų menininkus neturėjo.

6) Ryški autonominė žydiškosios dailės sritis – knygų ir kitų leidinių apipavidalinimas, iliustravimas. Tyrimo metu atsiskleidė daug platesnis ir išsamesnis Lietuvos žydų dailininkų įsitraukimo į šią sritį mastas, nei fiksuota iki šiol. Artimas literatų ir dailininkų bendradarbiavimo rezultatas – serija knygų, taikomosios grafikos užsakymai, kurie dailininkus pasiekdavo daugiausia iš tautiečių pusės. Menininkų paslaugomis kuriant leidinių estetinį vaizdą naudojosi įvairios leidyklos („Licht“, „Jidiš“, „Kultur“, „Mir aleyn“ ir kt.) ar organizacijos (*Kultur Lige*, Žydų istorijos ir etnografijos draugija, Žydų švietimo draugija Lietuvoje). Tarpukaryje žydų dailininkų Lietuvoje sukurtas knygų menas tapo modernios jidiš kultūros dalimi.

APIE AUTORE

Evelina Bukauskaitė (g. 1986) – dailėtyrininkė, gyvena ir dirba Vilniuje. 2008 m. baigė dailėtyros bakalauro studijas Vilniaus dailės akademijoje, 2010 m. ten pat įgijo menotyros magistro kvalifikacinį laipsnį. 2015-2021 m. Vilniaus dailės akademijoje rengė menotyros krypties disertaciją. Nuo 2010 m. dirba Lietuvos nacionalinio muziejaus Ikonografijos rinkinių skyriaus vyresniąja muziejininke. Pagrindinės mokslinių interesų sritys: tarpukario Lietuvos dailės aplinka, Lietuvos žydų dailininkų kūryba.

Publikacijos disertacijos tema recenzuojamuose mokslo leidiniuose (priimta spaudai):

Evelina Bukauskaitė, Žydų dailė žydų politinės autonomijos laikotarpiu Lietuvoje 1919–1924 m., *Menotyra*, 2020, T. 27, Nr. 1, p. 107–123.

Evelina Bukauskaitė, Gatherings of Jewish Artists in Interwar Lithuania, *Art History & Criticism / Meno istorija ir kritika*, 2021, Nr. 17.

Pranešimai disertacijos tema mokslinėse konferencijose:

Evelina Bukauskaitė, Influence of Lithuanian Jewish artists on Lithuania Art modernization in period of 1918-1940, konferencija *V International Forum for Doctoral Candidates in East European Art History*, organizatoriai – Humboldt-Universität zu Berlin, Chair of Art History of Eastern and East Central Europe. Berlynas, 2018 05 04.

ON THE AUTHOR

Evelina Bukauskaitė (b.1986) is an art historian residing and working in Vilnius. In 2008, she graduated from Vilnius Academy of Arts and acquired the Bachelor's degree of History and Theory of Art; in 2010, she was granted the Master's degree of History and Theory of Art. During the period of 2015-2021 the author was preparing a doctoral dissertation in Art History at Vilnius Academy of Arts. From 2010 she works as senior specialist in the Iconography Department of the National Museum of Lithuania.

Peer-reviewed publications on the subject of dissertation:

Evelina Bukauskaitė, Jewish Art in period of Jewish Political Autonomy in Lithuania 1919-1924, *Menotyra*, 2020, T. 27, Nr. 1, p. 107–123.

Evelina Bukauskaitė, Gatherings of Jewish Artists in Interwar Lithuania, *Art History & Criticism / Meno istorija ir kritika*, 2021, Nr. 17.

Presentations on the subject of the dissertation in conferences:

Evelina Bukauskaitė, Influence of Lithuanian Jewish artists on Lithuania Art modernization in period of 1918-1940, conference *V International Forum for Doctoral Candidates in East European Art History*. Organised by Humboldt-Universität zu Berlin, Chair of Art History of Eastern and East Central Europe. Berlin, 2018 05 04.